

LI. évfolyam. 1916.

Május—Junius.

3. füzet.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC.

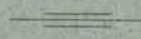

KOLOZSVAR
EGYESÜLT KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1916

Handwritten notes or signatures at the top left of the page.

TARTALOM:

VÁRI ALBERT: Berde Mózsza életfilozófiája	129
DR. BORBÉLY FERENC: Berde Mózsza	141
DR. GÁL KELEMEN: Megnyitó beszéd a Berde-émlékünnepen	154
DR. GÁL KELEMEN: Bezáró beszéd a Berde-émlékünnepen	156
DR. TÓTH GYÖRGY: A fegyelmi törvények vagyoni felelősségi rendszeréről	158
RADVÁNYI JÓZSEF: A Todoreszku-töredék első darabja	172
KELEMEN LAJOS: Toroczkai Máté püspök családi neve	181
Irodalom:	
A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés	184
Az egyházi követelések érvényesítéséről	185
Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában	186
„Tudakozzátok az írásokat!”	186
„Mentsük meg a jövő nemzedéket!”	186
„A halál szerűjén.”	186
Háborús idők imádságos könyve	187
Egy tábori lelkész haretéri naplója	187
Különfélék:	
Dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter kiténtetése	188
Közoktatási reformjavaslatok	188
Tanítónők férjhezmenetele Ausztriában	188
Görgei Arthur	189
Bérzeviczy az iskolai katonás nevelésről	189
Az urvacsora és a dogma	189
Sárospatak, vagy Miskolcz?	190
Az egyetemi ev. teológiai fakultás	191
A lelkészek háborús segélye	192

over the

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LI. évfolyam.

Május—Junius

3. füzet.

Berde Mózsza életfilozófiája.¹

Irta: Vári Albert.

Vannak nevek, melyek az időnek emésztő hatalmával diadalmasan küzdenek meg, amelyek a történelem izzó kohójából megifjodva, megizmosodva és megacélosodva kerülnek ki, amelyek a mulandóság tisztító tüzén keresztülmenve, élő eszmévé finomodnak s az örökkévalóság halhatatlan kincseivé válnak. Magasanjáró eszmények gyanánt fénylenek előttünk az ilyen történelmi nevek, világosságot árasztva, gondolatot kölcsönözve, élettendületet adva s biztos utat mutatva a lét örök nagy céljai felé. Nem az eseményeknek gyors hullámozása s egyik a másikra torlódása, nem is a történelemnek törvényszerűsége és vas következetességü logikája az, ami reánk nézve értékessé teszi a múltat, hanem azok a nevek, amelyek egyéniségük bélyegét rányomták az egyes korokra s a személyiség alkotó erejénél fogva, mint fénylő napok az örökkévalóság egén, ma is vonzanak s áldást árasztanak. Megismerni a múltat, behatolni a történelem szellemébe, vizsgálni és fölfedezni azokat a titkos rugókat, amelyek az egyes eseményeknek okozói voltak, mind szép és dicséretreméltó törekvés. De *követni* a múlt eseményei közül kiemelkedett alakokat, az ő szellemüket magunkba szívni, az ő életüket tovább folytatni, az ő eszményeiket megvalósítani: ez az életnek igazi útja s az örök fejlődésnek biztosítéka. Szóval a történelem áldásai, nagy tanúságai, semmivel nem helyettesíthető értékei ama nagy történelmi nevek csatornáin sugároznak át a múltból a jelenbe s innen a jövőbe. Általuk lesz a múlt a jelennek alapja s a jövőnek irányítója. Ilyen világító szövétnek, ilyen tette keltő történelmi hatalom, ilyen áldást árasztó csatorna a *Berde Mózsza* neve is.

Megnyílik egy pillanatra előttem a mi egyházunk szép, küz-

¹ Kolozsvárt 1916 április 15-én, az unitárius kollégium dísztermében rendezett Berde-émlékünnepen tartott felolvasás.

delmes, de dicsőséges múltjának a kapúja. Megjelennek lelkem előtt azoknak az ősöknek a szellemei, akiknek képei e falakat is ékesítik s kívülök még oly sokan, akik anyagi és szellemi erejükkel, annak mértéke szerint építették a mi lelki Sionunkat. Olyan sokan vannak. Hisz e kicsiny egyház történelme nem áll egyébből, mint a szellemi és anyagi áldozatok szakadatlan láncolatából. Mindenik oly szép s oly kívánatos volna előtte megállani s lelke alkotó tényezőit elemezni. De a nagyok között is az első hely *Berde Mózsát* illeti meg. Nem úgy, mintha az ő neve árnyékot vagy homályt borítana a többiére, hanem ellenkezőleg, ő a többi-től s a többi is ő tőle kap fényt és dicsőséget.

Ha az életben elért külső sikereket tenném az ember érték-mérőjévé, ha a munka és szorgalom eredményében keresném a nagyságot: *Berde Mózsá* ebben az esetben is a legelső sorában van. Hiszen tudjuk, hogy az egyszerű háromszéki székely fiú előbb mint követ, majd mint miniszteri tanácsos, válságos és súlyos időkben szép szerepet kapott és töltött be hazája és nemzete boldogításában; azt is tudjuk, hogy ő az ismeretlenség homályából kiemelkedve, Erdély legjelesebb embereinek és családjainak meghitt és bizalmas tanácsadója lett; azt is tudjuk, hogy munkásságát olyan szép siker koronázta, hogy több mint másfélmillió koronát hagyhatott végrendeletében jótékony célokra. De én az ember igazi értékét nem ezekben a külsőségekben keresem. Ezek csak járulékok, amelyek az élet fölszínét mutatják. Csalóka színek, amelyek káprázatba ejtenek. Mellékvágányok, amelyek az igazi céltól félrevezethetnek. Ezekkel, vagy ezek nélkül az ember egyaránt lehet nagy, mert a nagyság igazi alapja, az emberi életnek valódi értéke ott van a lélek mélységében. Mint a tengerek mélysége termi az igazi drágagyöngyöket s az a külső szín, amit mi első pillantásra látunk, nem maga a tenger, mert annak küzdő, versenyző, tülekedő élete a láthatatlan mélységben játszódik le: úgy a valódi embert nem biológiai, nem gazdasági s nem is szociális tényezők alkotják. Le kell szállanunk a lélek titkos mélységeibe s onnan kell fölszínre hoznunk azokat a valódi gyöngyöket, amelyek a nagyság igazi alapját teszik s amelyek az élet minden külső változásaiban egyforma értékkel bírnak.

Én tehát ma, amikor Berde Mózsáról emlékezem, nem azt a törpe, zömök természetű alakot kívánom itt bemutatni, aki mindig

gyors léptekkel jár-ke- az utcán s kézemelintéssel jobbra-balra köszön a nagyszámu ismerősöknek s kék szemének fürge tekintét gyorsan hordozza végig az utcán. Nem is annak a 78 évre terjedő életpályának, amely olyan gazdag volt fényes és nagy sikerekben, a külső kereteit kívánom ismertetni. Nem is a szegénységből dúsgazdagságra emelkedett egyházi jóltevő érdemeit kívánom méltatni. Én alászálok a lélek végtelen mélységeibe s onnan hozom fel azokat a gazdag kincseket, amelyeket életében annyira rejtegetett s amelyeket akkor nem is tudtunk méltányolni, de amelyek halála után annál magasabbra emelik nevét és emléket. A léleknek eme kincseiből kívánom egybeállítani azt az életfilozófiát, amely *Berde Mózsának* halhatatlanjaink Pantheonjában is az első helyet biztosította.

A *Berde Mózsá* lelki világát a legjobban jellemzi s életfilozófiáját a legtisztábban megvilágítja az a *cél*, melyet maga eléb tűzött. Ezt ő maga így fejezte ki: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem.“ „Egyházunk s ebben székely nemzetünk élvezni fogja sok gonddal ápolat munkám gyümölcsét.“¹ Egy *szent* célja volt tehát egész életében: hogy szolgálja egyházát, a székely népet s ezáltal az emberiséget. Mennyire fölülemeli ez a célkitűzés az önzés ama szűk határain, amely az emberi munka, szorgalom és törekvés határait az egyéni haszon szűk korlátai közé szorítja! És mennyire felülemeli azokon, akik az élvezetekben s a testi gyönyörűségeken keresik és találják az élet célját! Megfelekedezni önmagunkról s egész lényünket átadni egy szent és komoly célnak; sokszor gúny és nevetség tárgyává lenni, rongyosan járni s önmagunktól minden élvezetet megvonni azért, hogy lemondásunk és önfeláldozásunk gyümölcsét a közjó oltárára tegyük: kell-e, lehet-e ennél ideálisabb gondolkodás s az altruizmusnak ennél magasabb megnyilvánulása?

Berde Mózsát életében sokan földhözragadt, önző és anyagi embernek tartották. Hát igaz, hogy ő nem volt az üres elméleteknek, a nagyhangu frázisoknak, a mellveregető hazafiságnak embere. Ő teljes mértékben a *gyakorlat* embere volt. Szerette a földet, amelyen élünk, járunk. Jól tudta, hogy munkánkat e földön

¹ Berde Mózsá életrajza. Irta: Benczédi Gergely. Kiadta: Az Unitárius Egyház. 61. l.

kell végeznünk, emberi hivatásunkat itt kell betöltenünk. Az üres fellengzés, a légvárac építése távol volt lelki világától. Biztos alap nélkül nem rakott falakat. Reá is valóban talált az, amit Széchenyi grófról mondott egyik jellemzője, hogy „gyakorlati lelke oly földszagú volt, mint a friss szántás; gondolataiból s gondoljaiból kenyérillat áradt, de azért épp úgy érezte az erős életnek azt a másikat, nem kenyér-, de lélekilletű szükségletét¹. Jól tudta, hogy az anyagi világ és a szellemi haladás között szoros kapcsolat van. Az elsőt soha annyira nem bálványozta, hogy az utóbbiról megfeledkezett volna. Szerette a pénzt, de azt sohasem tekintette élete céljának, hanem hathatós és nélkülözhetetlen eszköznek nagy, nemes és eszményi célok megvalósítására. Az, amit életében, rejtett szándékai miatt nála sokan anyagimádásnak tulajdonítottak, halála után, céljai világosságajövele után magasan szárnyaló, ideális gondolkozásnak bizonyult. Olyan volt a Berde földhözragadottsága, mint mikor a szobrász állandóan lelkében forgatja a durva anyagot s a festő órák hosszat áll a kifeszített vászon előtt, mert érzi, tudja, hogy lelke nagy eszményét csak ezeken által s ezek segítségével valósíthatja meg. Anyagi eszközök által szellemi javulást, szellemi fejlődést, vallási és erkölcsi megújítást teremteni: ez volt életének vezérgondolata, lelkének irányítóje. Vagy amint ezt ő maga kifejezte Daniel Gáborhoz írott egyik levelében: „Sokat küzdöttem, nyomorogtam és szenvedtem, sokat dolgoztam éjjel és nappal *egy eszme, egy gondolat* által hajtva, mely a közjóban foglaltatik“.¹

A *Berde Mózsa* életfilozófiájának másik jellemző vonása az *erős akarat*, mellyel az elébe tűzött szent cél felé egész életében törekedett. „Meg akartam mutatni, — mondotta — hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének, erős akaráttal.“² Legendák szólnak arról az önmeztagságról, igénytelenségről, amellyel *Berde Mózsa* élt. Ezek a legendák, ha sok tekintetben túloznak is, de annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy őtet magánéletében nem a testi vágyak és szenvedélyek irányították, hanem a lélek mélységéből fakadó céltudatos akarat. Háztartásában, ruházatában, táplálkozásában mindenütt a megtestesült igénytelenség. Milyen kiáltó ellentét volt a milliomos

¹ i. m. 61. l. jegyzet.

² i. m. 61. l.

úr, ki nagy birtokoknak, szép házaknak, fölhalmozott pénzkészleteknek egyedüli ura és ama lemondó, szegényes, aszkétai élet között, amely őtet jellemezte. Nem tudták ezt a kettőt kortársai összeegyeztetni! Mennyi gúnyos megjegyzésnek s mennyi hamis magyarázatnak volt e miatt kitéve! De erős akaratát ez sem tudta az eredeti céltől eltéríteni. Sőt az ő akarata áthidalta a látszólagos ellentéteket. „Én szegény ember vagyok, — mondta — amim van, az nem az enyém, én csak kezelője vagyok.“¹ Így a nagy vagyonban rejlő csábító inger hatásán úr lett, önmagán is uralkodni tudó akaratával.

Ugyanezzel az erős akarral mondott le a családi élet örömeiről is. Nem azért, mintha a házaseletnek elvi ellensége lett volna. Hanem azért, mert jól tudta, hogy egy jó, megértő és együttérző nő, amennyire emelhet és ihlehet nagy céljaink eléréséhez; egy könnyen gondolkozó s hozzánk felemelkedni nem tudó feleség éppen olyan könnyen keresztülhúzhatja minden számításunkat s lehetetlenné teheti minden nagyratörő célunkat. Nagy céljához való erős ragaszkodása arra indította, hogy lemondjon az élet szebbik és derűsebb oldaláról s e helyett a rideg, egyhangú és örömtelen egyedülvalóságot választotta.

Éppen így nem tudta céljától eltéríteni az életnek ama másik csábító hangja és kísértő zenéje, mely a kortársak dicsőítésében, jótéteményeink hangos elismerésében áll. Mint gazdag embert, naponként sokan keresték fel kéréseikkel. Mily sok kérést teljesíthetett volna rengeteg vagyonából! És mennyi hálát, hangos dicséretet, hirlapi elismerést szerezhetett volna apró jótékonyágával! De ő jól tudta, hogy az ilyen segélyek pillanatnyi szükségét ha enyhítenek is, de gyökeresen a bajt nem orvosolják. E mellett akárhányszor káros hatással vannak: elősegítik a gondatlan, könnyelmű és munkátlan életet. Ezért is, de meg az előtte lebegett fő cél érdekében is nagyon óvatos és körültekintő volt a segélyezésekben. Csak azokat gyámolította, akik arra valóban reászorultak. Ezért írta egyik levelében: „Ha nem ügyelek, feltett célomat el nem érem. A kisebb-nagyobb napi adakozások aláássák végrendeletemben határozottan megállapított közjóra tett intézkedésemet.“² Így az emberek tömjénezése és nagyhangu

¹ i. m. 45. l.

² i. m. 52. l. jegyzet.

hálálkodása helyett kitette magát azok gúnyos megjegyzéseinek s kicsinyes megszólásainak. Mindegy! De a lelkéből előretörő szent akaratát ezeken keresztül is érvényesítette és diadalra juttatta.

Még egy körülményt említek, ami a Berde erős és céltudatos akaratát megvilágítja. Ő a nemzeti élet átalakulásának az idejében nagy szerepet vitt a hazai közélet terén is. Mint minden ilyen átmeneti időben, nagy jelszavak röpködtek a levegőben. A nemzeti élet árja különböző irányokba sodorta a súlynélkül való embereket. Az egyiket a radikális irány, másikat a konzervativizmus ragadta magával. Berdét a csillogó jelszavak s túlzó törekvések egyik irányban sem befolyásolták. Ő jól tudta, hogy az élet a túlzásokat nem kedveli, hogy minden túlzó irányt az élet átalakít s belőle, ami jó, felhasználja s ami rossz, azt lehetlenné teszi. Azért ő az életnek ellentétes áadataiban is mindig megőrizte egyéniségét s követte a maga akaratát. Ott találjuk mindenütt a nemzeti munka mezején, ahol életrajza szerint: „Mérséklő nézetei, a túlságoktól óvakodó, körültekintő természete csak a jó siker biztosítására szolgáltak.“¹

A *Berde Mózsza* életfilozófiájának harmadik sarktétele a *lelkiismeret*. Nem könyvekből, nem jogi tudományokból s nem a paragrafusok tömkelegéből tanulta meg kötelességeit. Jól tudta, hogy az írott törvény csak a társadalom védőgátja a bűnnek s a rossznak a megakadályozására, de a jóknak s igazaknak erkölcsi kötelességei azon túl és felül kezdődnek. Hivatására nézve jogász volt, de az erkölcs alapjait nem a jogi tételekben kereste. Jog és erkölcs nem egy jelentőségű fogalmak voltak előtte. Sokkal mélyebb helyről vette a kötelesség szabályait. Leszállott itt is a lélek mélységeibe s onnan merítette a világosságot, mely fényt hintett élete útjára, hallgatott keble titkos hangjára s annak útmutatása szerint intézte lépteit. Ezért van, hogy magával szemben mindig olyan szigorú volt, hogy még olyan dolgot sem engedett meg, amit sokan, kik az írott törvények betűjére támaszkodnak, egész természetesnek találnak. Amint életírója megjegyzi, az egyházi ügyekben történt hivatalos kiszállásai alkalmával, még a rendes napi kosztjának egy részéről is lemondott, hogy a közpénztárt ne terhelje, mert — amint mondotta — „a közvagyonot kímélni kell“.²

¹ i. m. 19. l.

² i. m. 44. l.

Nemcsak az egyháznál volt ilyen szigorú önmagával szemben, hanem mindenütt, ahol megbízatást vállalt. Mint követ, mint kormánybiztos és mint jószágigazgató sok olyan megbízatást kapott és vállalt, ahol törvénnyel és paragrafussal nem lehetett ellenőrizni eljárásait és cselekedeteit. De az írott törvénynél sokkal éberebb és szigorúbb bírót állandóan ott hordozta lelkiismeretében, melytől őt soha semmiféle mellék tekintet eltántorítani nem tudta. Ezért van, hogy tántoríthatatlan hűségeért anyagilag, de erkölcsileg is megfelelő méltánylásban részesült. Amidőn például gr. Bethlen Kamillónak sok adóssággal terhelt birtokát, mint jószágkormányzó megmentette, a gróf ilyen hálás szavakkal bocsátotta el szolgálatából: „Az Uristen áldja meg, édes jó Berde, mindazokért, amiket javamra tett és legyen ezután is oly indulattal, mint ezelőtt.“¹ Gr. Bethlen Farkasné, Teleki Róza, Berdét megmentőjének, szabadító angyalának nevezi, ki méltó arra, hogy térden állva mondjon neki szíve mélyéből fakadó hálát.² Ugyanez az elismerés kísérte, amikor miniszteri osztálytanácsosi állásából nyugalomba vonúlt, ahol szintén, amint maga mondja, nem „bírói rendszerrel“ kezelte a legkényesebb és legbonyolultabb ügyeket. Amikor pedig nem találta hűségének és lelkiismeretességének külső jutalmát, amikor éppen szenvedés és nehéz megpróbáltatás várakozott reá: akkor is a lelkiismeretben találta meg azt a megnyugvást és belső elégedettséget, amit a világon semmi ki nem pótolhat. A magyar szabadságharc idején előbb Háromszéken s azután Szebenben működött, mint kormánybiztos. Ezért 1851-ben a haditörvényszék maga elébe idézi. E nehéz napokban is Berde így ír: „Jó kedvvel nézek sorsommal szembe, sem megijedve, annyival kevésbé megtörve nem vagyok. Lelkem és kezem tiszta, nyílt arccal merem állítani és bármi találjon, láncaimat nyugodtan hordozandom.“³ És ezzel a lelki nyugalommal hozozta 4 évi józsefstadti fogságát is. A lelkiismeret nemcsak hű vezérünk, nemcsak igazságos bíránk, hanem a legjobb barátunk is. Amint ezt *Berde Mózsá* kifejezte: „Az embernek saját lelkiismerete legjobb barátja, bírója és vezére, lelkiismerete jelölheti meg a legbiztosabb utat, mely ötet az élet szövevényes, sikamlós útjain vezetheti, a

¹ i. m. 28. l.

² i. m. 28. l.

³ i. m. 22. l. jegyzet.

társadalom minden osztályzatában és tömkelegében megjelölheti az utat, melyen járhat, cselekedeteinek irányt adhat.“¹

Berde Mózsánál a vallás is az életfilozófia alkotó része volt. Vannak, akik a vallás és gyakorlati élet között nem tudnak kapcsolatot és összhangot teremteni. Egy felől azért, mert a vallást olyan földöntúli érzelmeknek tekintik, amelynek legfőbb hivatása az, hogy a világtól elszakítson s valamely túlvilági birodalom felé irányítsa minden tekintetünket. Másfelől pedig azért, mert a vallást elvont tételek és dogmák börtönébe zárják, amely a mindennapi étellel, a megszenteltségvesztés veszedelme nélkül nem érintkezhetik. Valljuk meg, hogy e tekintetben éppen az elméleti teológusok tévednek a legtöbbször, vagy azért, mert a vallást gyöngye virágházi növénynek tekintik, melyet az élet viharai elhervasztanak, vagy azért, mert az eget és a földet, Istent és a világot egyik a másikkal szembe állítják, mint amelyek kölcsönösen kizárják egyik a másikat. Ha tehát a vallást és a vallásosságot úgy tekintenők, mint elvont tételekben való hitet s dogmáknak mesterkélt rendszerét, vagy úgy, mint a földnek ellentmondó s a világtól elforduló érzést, akkor a gyakorlati élet emberei csakugyan nem lehetnének vallásosak. De az élet maga sokszor rácsúfol az elméleti okoskodásokra. Azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlati élet hősei között akárhányszor mélyebb és erősebb vallásosság jelentkezik, mint a tudományos teológusoknál. Igen, mert a vallás nem elmélet, nem tudományos rendszer, nem a világtól és a földtől elkívánkozó vágyakozás s nem is az örökkévalóság végtelenségében kalandozó üres ábránd, hanem egyéni élet. Az egyénnek Istenhez való kapcsolódása s Istenben való megnyugvása. Az a megszentelő érzés, amely nem fordul el a földtől, hanem azt megnesemesíti. Az a lelki erő, amely nem veti meg az anyagot, hanem azt a szellem szolgálatába állítja. Az a lendületadó élet, amely nem szakít a világgal, hanem azt Isten országává varázsolja. Az a szent kapocs, amely a földet az éggel összeköti. Ilyen értelemben „a hit is cselekedet, a vallás is erő és munkás-ság“. Forrása olyan életenergiáknak, amelyeket kívülre semmi hatalom működésbe nem hozhat. Kitérője olyan mélységeknek és magasságoknak, amelyek nélkül az örök sötétségben maradnának. Mutatója olyan lehetőségeknek, amelyeket az isteni megvilágítás

¹ i. m. 31. l.

nélkül örökre a titok leple borítana. Az ilyen vallást éppen a gyakorlati élet hősei s az erős cselekvés emberei élik át és alakítják ki önmagukban, hogy legyen az egész életfilozófiájuk megszentelő erejévé.

A gyakorlati életnek s az erős cselekvésnek volt az embere Berde Mózsa. Vallása is élet, cselekvés, munka és erő volt. Nagyon nehéz kinyomozni azokat a szálakat, amelyek az embert Istenhez kötik s még nehezebb rámutatni azokra az energiákra, melyek a vallás ihletésére válnak az élet alkotó tényezőjévé. Hisz a hit éppen az a legmélyebb és legegységibb érzésünk, amelyet, ha igaz és őszinte, a legkevésbé állítunk ki a világ piacára. De, hogy Berde Mózsa egész életében a vallás ihletése alatt állott, hogy élete minden cselekedete a legmélyebb vallásos érzésből fakadott, azt eléggé igazolja maga az a szép élet, amely nevéhez fűződik, de igazolja az a végrendelet, amelynek értelmében szép élete minden gyümölcseivel a vallás és egyház céljait kívánta szolgálni. Mintha csak vissza akarta volna adni azt a sok energiát, amit ő a vallásból merített, hogy az az egyház útján újabb vallásos jellemének fejlesztésére szolgáljon. De ezeknél még közvetlenebbül beszél az ő vallásosságáról az a pár titkos jegyzés, vagy elejtett nyilatkozat, amely minden számítás nélkül lelke mélységéből önkénytelenen fakadt. Életírója levelei között a következő sajátkezü följegyzést találta: „Kérem Istenemet, hogy segítsen engemet, szívemben táplált jó szándékomat és terveimet valósítani, vallásközösségünk és az emberiség érdekében.“¹ Mi ez, ha nem a gyakorlati ember buzgó imádsága, ami csak Istenben bízó lélekből származhatik? Egy másik följegyzésben pedig, amidőn gr. Bethlen Kamilló jószágainak az igazgatásától visszavonult, ezeket írta: „Áldassék Isten szent neve, ismét magam ura vagyok.“ Mi ez, ha nem elismerése annak, hogy sorsunk egy jó hatalom kezében van, kinek akarata szent előttünk. Élete vége felé pedig így nyilatkozott: „Isten megáldotta igyekezetemet, jutalmazta fáradtságomat.“² Mi ez, ha nem a mélyen érzett hála nyilvánítása Isten iránt, akitől száll reánk minden áldás? Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy legkedvesebb olvasmányai a „Channing művei“ voltak, amelyekben az unitárius irányzat mellett a gyakorlati ke-

¹ i. m. 54. l.

² i. m. 61. l.

reszténység igazságai jutnak a legteljesebb kifejezésre: megállapíthatjuk, hogy *Berde Mózs*a lelki világa állandó kapcsolatban volt Istennel s cselekedetei a vallás forrásából táplálkoztak.

Nagyon hiányos volna a *Berde Mózs*a életfilozófiájáról közölt vázlatos ismertetésem, ha még az ő *gazdasági* elveit is nem körvonaloznám. Mert, bár más tekintetben is az életnek mélyen járó művésze volt, de mégis legerősebb oldala a gazdasági volt s élete legszebb és legmaradandóbb sikereit, gazdasági elveinek a szigorú és pontos keresztülvitelével érte el. Ezek útján lett a vagyontalan székely fiúból milliomos úr.

Gazdasági elvei röviden három szóban foglalhatók össze: munka, takarékoság és önmegtagadás. Egyéniségére nagyon jellemzők azok a jelmondatok, amelyeket élete vezéréül választott, mint pl.: „Meggzúnt a csodák ideje, hogy manna hulljon az égből ingyen.“ „Izzadtsággal egyed a te kenyeredet.“

„Nincs zsellérem, sem jobbágyom,
Két tenyerem a jószágom ;
Vagyon nekem tenyerem,
Leszen nekem kenyerelem.“

Ezekre vonatkozólag ő maga mondotta: „Ezen jelszavak igaz értelme átjárta agyamat, véretem, ezeknek érzetében léptem pályára Kolozsvárt 1841. május 2-án, mint ügyvéd s dolgoztam teljes erővel és rezignációval.“¹ Nem üres jelmondatok voltak hát ezek, hanem egy egész életet mozgóató, vérré és életenergiává változott irányelvek, melyeknek igaz értékéről tanúbizonyosságot teszen a Berde Mózsa szép élete. A munka, takarékoság és önmegtagadás erényeiből következtek a *Berde Mózs*a többi gazdasági elvei. A számadások vezetésére irányelve ez volt: „Semmit be ne végy és ki ne adj, míg be nem írtad. Az első hitelt őriz, a második kárt távolít.“² „Amely gazda háztartását nem jövedelméhez mérsekeltlen rendezi be, az ideig-óráig vergődhetik, de a vége bukás lesz.“ A vagyon beosztásánál vezérelve ez volt: „Jusson is, maradjon is.“ Nem azt vallotta, hogy akinek sok van, attól sokat kívánnak, hanem azt vallotta, hogy akinek kevés van, attól is sokat várnak. A befektetésre s a pénz elhelyezésére ezt mondta:

¹ i. m. 47. l.

² i. m. 27. l. jegyzet.

„Nem jó mindent egy szegre akasztani.“ A vagyon értékéről így nyilatkozott: „A vagyon csak arra való, hogy birtokosa általa független lehessen és a fölöslegből jót tehessen.“¹ „Az okos embert három dologból lehet megismerni: házasságából, barátja megválasztásából és végrendeletéből.“ „Én a számító, okos, törhetetlen s a mellett becsületes munkásságot tartom a legbiztosabb örökségnek, — mondotta. — Ha gyermekeim volnának, ezt óhajtánám leginkább örökségül hagyni.“ „Ha tudnám, hogy csekély vagyonom lankasztólag hat arra az áldozatkészésre, takarékoságra és összetartásra, mely kicsiny egyházunk fennmaradásának századokon át alapját képezte s egyedül lehet ezután is a biztonság forrása, végrendeletemet azonnal megsemmisíteném.“

Egy bölcs, gyakorlott gazdának olyan kijelentései ezek, amelyek az élet teljes mértékben igazol s amelyeket ma is irányelvül kell tekintenie mindenkinek, aki a napról-napra nehezedő megélhetési viszonyok között az anyagi bukás veszélyét elkerülni akarja. És szem előtt kell tartania az egyháznak, amelynek igazi ereje nem az öröklött vagyonban van, hanem azokban az áldozatra kész lelkekben, akik megújuló lelkesedéssel tudnak munkálni és áldozni a köz javáért. Ebben az áldozatra kész munkában örök időkre fénylő és ragyogó példánykép gyanánt áll előttünk *Berde Mózsá*, az unitárius jóltevők fejedelme.

„Csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzeteket hordoz szívében“ — mondotta gr. Széchenyi, akinek egyéniségében, jellemében és életfilozófiájában oly sok rokonvonás van a mi nagy jóltevőnkével. Nem önmagának élt *Berde Mózsá* sem, hanem az egyházának s ezáltal közvetve a tanuló ifjuságnak. Igen is, kedves barátaim! Ennek a nagy és erős férfiúnak életében minden gondja és gondolatja reátok volt irányítva. Érettetek mondott le az élet sok örömről és kényelméről. A ti mindennapi kenyeretek, az iskolában való kényelmes és egészséges elhelyezések, könyvtáraitok gyarapítása, tanáraitok anyagi gondjainak a kevesbítése, még életében gondoskodása tárgya volt. Végrendeletének pedig éppen ez a vezérgondolata. S ha egyebet nem tett volna értetek, minthogy az u. n. „Berde-cipó“ által 200 tanuló évi mindennapi kenyerét biztosította, még akkor is érdemes volna, hogy neve és emléke állandó tiszteletben éljen közöttünk. Hiszen,

¹ i. m. 45., 55. 56. l. j., 60. l.

hogy mit jelent a mindennapi kenyér az emberi életben, azt éppen a jelen, nehéz napok szűkös viszonyai között mindnyájan megtanulhattuk.

De hogy mi most ilyen szép és nagy teremben ünnepelhetünk, hogy rendes, békés viszonyok között ebben az iskolában, ennek tágas és kényelmes termeiben végezhetjük mindennapi kötelességeinket: ezt is nagyrészből a *Berde Mózsza* hagyományának köszönhetjük. Hogy pedig mit ér a tágas, világos és kényelmes iskola, azt ismét most tudjuk a legteljesebb mértékben méltányolni, amikor a háborus viszonyok kényszerítő hatása alatt ama másik, régi szűk iskolában kell szorongnunk, amelyben apáink tanultak, de amelyből azóta a fejlődés törvényének megfelelően, minden tekintetben kinőttünk. Valóban, alig találhattunk volna ezen nagy jóltevőnk emlékének a megünneplésére alkalmasabb időpontot a mostaninál, amikor az ő mély belátását, életfilozófiájának az igazságait, gyakorlatias gondolkozásának a helyességét az idő, a kor és a viszonyok is ilyen kézzelfoghatóan igazolják. Azért ha nem is volt *Berde Mózsának* egyenes utódja, de édes gyermekei, fiai vagytok mindnyájan, nemcsak azok, akik az ő kenyerét eszik, hanem azok is, akik az ő nagy lelkéből fakadó, bárminemű jótéteményeinek közvetve, vagy közvetlenül, részesei vagytok. A jó gyermek nemcsak tiszteli érette élt és halt szülőinek az emlékét, hanem nemes eszményeiért, bölcs céljaiért tovább küzd; azoknak helyes életelveit, hosszas tapasztalaton alapuló életfilozófiáját a maga javára értékesíti. Az ilyen szent hagyományok továbbfejlesztésében élnek a családok, az egyházak és nemzetek. Nem volnánk mi is méltó örökösei Berdének, ha csupán az ő anyagi javait élveznők, szellemi hagyatékáról pedig megfeledkeznénk. Az ő lelkének a továbbélése, életfilozófiájának a megvalósítása az az út, amelyen mi vele állandóan lelki közösségben lehetünk s az ő valódi tradícióit tovább ápolhatjuk. Azért, kedves ifjú barátaim, valahányszor az intézet előcsarnokában megfordulva, látjátok azt a *Berde Mózsát* ábrázoló mellszobrot, mindig gondoljatok az ifjúság melegen érző atyjára, gondoljatok arra a lelki hagyományra, amelyet *Berde Mózsza* életfilozófiája címen előttem bemutatam. Ha ti azokat a józan és bölcs életelveket nem csupán szívetekben hordozzátok, hanem szigorúan meg is valósítjátok, akkor higgyétek el, nemcsak az iskolában, hanem az életben is mindig meglesz a ti mindennapi kenyeretek, amelynek birtokában nyugodtan szolgálhatjátok eszményi céljaitokat is.

Berde Mózsá.¹

Irta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Nyelvünkben dicsérő jelzőket, magasztaló kifejezéseket inkább a hősi vitézségnek és dicsőségnek méltatására találunk, mint a polgári foglalkozás csöndes, egyhangu munkájára. Amaz fellobogó fényével lelki világunk égboltját egyszerre megvilágítja és lángra fakasztja, emez csöndesen ég, mint a parázs, melynek fénye nem hat messze; amaz első sorban mindig közérdeket szolgál, a vitézségnek glóriájából mindnyájunknak jut egy-egy kis rész, a polgári munka főleg önérdéket, magáncélt vesz alapul s azért nagyobb, általános figyelemre nem tart számot.

Ilyen gondolatok lepnek meg, mikor körünk történeti eseményei közt összegyűltünk olyan emberünk emlékét fölidézni, aki az elrejtőző polgári munkának volt törhetetlen hive.

Ámde valami gondolkozóba ejt.

Vajjon a polgári munka nem lehet csodálatra méltó, vajjon nem lehet-e ott hőstetteket véghez vinni, amelyek fényt vessenek a későbbi korokra is? Lehet. Számtalan esetet tudnánk felmutatni. Hanem maradjunk csak emlékezésünk tárgyánál.

Éppen száz esztendeje, hogy a Székelyföld egyik kis falujában új bölcsőt ringatott egy gondos, takarékos anya. Csak a maga féltő szeme csüngött kis fián, az apa meszsze volt, valahol a rajnamelléki táborban. Idővel ez a fiu elkerült városunkba ódon gimnáziumunk akkor még új falai közé, rendszeretével, pontosságával, takarékos-

¹ A székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban, a Berde-émlékünnepen tartott felolvasás.

ságával és jó előmenetelével kivált a társai közül. Azután elhagyott, elment Kolozsvárra, oda, abba a várbsába Erdélynek, amely csodás ígérzetével annyiunkat odavonz a maga bűbájos körébe. A szegény székely fiu azt a szegényes életet folytatja, amit itt elkezdett, de az iskoláit elvégzi, egy nagy okmányt szerez valamilyen hivatásra, azután előtte az élet. Elindúl csodás útvesztőibe, varázsvesszejével idecsap, odacsap, szépen csillogó sárga arany kerül elő innen is, onnan is, nagy halomra gyűl s a szegény fiu gazdag, nagyon gazdag ember lesz. De őt nem szédití el a sok arany, még kopottas ruháját sem cseréli fel drága újjal, hanem belemarkol a rengeteg kincsbe és aranyesővel árasztja el azokat, akiket szeretett. Mindent elosztogatott, magának semmit sem tartott meg.

Olyan, mintha az ezeregyéj legszebb meséje volna.

Ez a szegény fiu, aki olyan gazdag lett: Berde Mózsas akiket ő úgy szeretett, az ő nagy családja: az unitárius közönség és tanuló ifjuság. Minket boldogított az aranyesű s mi most hálával, szeretettel és ragaszkodással iránta, meggyűljük az emlékezet tüzét s fényénél Telidézzük az ő nemes alakját.

Laborfalvi Berde Mózes, egyházunknak és iskolánknek fejedelmi jóltevője száz évvel ezelőtt született: 1815 decemberében. Születéshelye a háromszékmegyei Laborfalva, egy kis falu, amely talán semmiben sem különbözik Székelyföldünk más falvaitól. Rendes, tisztán tartott házak, széles országut a házak között, a honnan egy-egy galambbugos kapu látható. Népe józan, világos fejű, munkás, takarékos, büszke, aki az emberek előlálló fajának vallja magát. Ilyen környezet és ilyen emberek látták először a kis Berdét, akiről nem gyaníhatták, hogy egykor többje lesz, mint az egész falunak együttesen. A fiatal anya kora örömébe súlyos gondok merülhettek s elég hamar megzavarhatták boldogságát. Férje katona volt s egész világ választotta el tőle, a kis gazdaság ellátása teljesen reá maradt s az anyának fokozottabban kellett az élet súlyát éreznie a fia születése után. Erős szívű, erős lelkű asszony volt, aki a szeretetet mélyebben hordozta szívében s örömét nem a fia pusztá beczésében

találta, hanem az életre való gondos előkészítésben. Maga mintaképe a munkás, gondos, takarékos asszonynak, aki egyedül is képes a vagyonát gyarapítani. Nem hagyhatta gazdagságot a fiára, de hagyott a maga lelkéből oly kiválóságokat, a milyen nem sok embernek jut s amikkel krözüsi kincseket lehet szerezni: munkakedvet, gondosságot, takarékosagra való erős hajlamot és kora önállóságot.

De nem megvetendő az apai örökség sem. A határ-őrvidéki katona-család sarjában katonai erények is öröklődhetnek. Az apa fiának születésekor már hét éves katona, aki végig küzdötte a francia háborukat. Fenmaradt önélettrajza a maga határozott, biztos vonásaival, erős tónusával fegyelmezett egyéniséget, határozott, önálló gondolkozásu embert árul el. Meglátjuk benne azt a tizenöt éves sihedert, aki a vásárhelyi kollégiumba menekül a tudományért, de onnan a katonaság kiveszi s leköti magának mintegy 32 évre. Mennyi életreményt kellett örökre eltemetnie, aminek keserősége fel-felszakad benne, de az erős férfi siet újból elnyomni.

Ilyen anyának és ilyen apának volt ivadéka Berde Mózsá, akiben az anyai és apai lelki örökség csodálatos módon vegyült egy még nem sejtett nagy cél érdekében. A fiu szerencsésebb az apánál, aki korán átveheti fia nevelésének, életsorsának irányítását. Amít maga elmulasztott, siet fiával jóvá tenni és tiz éves korában a kereszturi gimnáziumba adja tanulni.

A régi diákéletet a romantika arany- és ezüstszála szövik keresztül-kasul. Úgy vagyunk vele, mint az emlékeinkkel: letörlődött belőle a keserű szín, csak a jó maradt, a derült, világos színek. Ámde csak magunknak, az utódoknak jobbat, megfelelőbbet szeretnénk adni, kivált ha módunkban is van. A mi magasabb fokú iskoláink több tekintetben máskép jönnek létre és más a jelenjük, mint a nyugati országokban levőknek; szegény fiaink nem találnak elhelyezést az ipar és kereskedelem számos ágában, mint külföldön, előttük csak két út állott: kezükbe veszik a vándorbotot s végkép elveszíti őket a szülőföldjük, vagy jól felpakolt batyut vesznek a há-

tukra, elindulnak az iskolákba, a falai közé telepednek, hogy sok nyomorgás után legyen valami belőlük. Az erdélyi gimnáziumok túlnyomó része így kapta a tanulóit, a kis Berde is így jutott Háromszékből valamelyik 'ekhós szekerem Kereszturra.

Ez az iskola újat inkább a gyermek képzeletében nyújt, mint a valóságban. Bár sokfelől kerül össze a tanuló sereg, érzésben, gondolkodásban nagyon hasonlítanak egymáshoz. Nem von közéjük válaszfalat sem faji, sem társadalmi különbség, hiszen közös a múltjuk, közös a jelenük és közösnek ígérkezik a sorsuk. Mindenik élhetette tovább a hazulról hozott világát. Ha elvégezték rendszer napi munkájukat, az iskola nagyobb igényeket nem támasztott velük szemben. A munka főleg a latin nyelv tanulásából állott, ami bizony egymagában sem nem elég észfejlesztő, sem nem elég léleknemcsítő.

Nem áll módunkban Berde viszonyát az iskolához a legpontosabb hűséggel megrajzolni, de a körülményekből sok dolgot magától látunk. Az első tanulók közé tartozott mindig, akit kötelességtudásban, szorgalomban, buzgóságban senki meg nem előzhetett s az önképzésben — ha lehetősége volt reá — senki felül nem mulhatott. Kiváló mestere és vezetője volt az iskola akkori rektora, Koronka, akinek működésére és alakjára meleg szeretettel gondol vissza a késő utókor is. Alatta alakult át a kereszturi gimnázium. Nemcsak nemes, emelkedett szellemet hozott magával, hanem az iskolai és egyházi ügyekben is páratlan buzgóságot és odaadó áldozatkészséget tanusít. A felserdülő Berdének hallania és látnia kellett, hogyan omlottak össze iskolájuknak falai s alakultak át bolthajtásos szilárd kőfalakká, de a jószívű adakozó kedv mellett ott maradt a rengeteg hiány és bedugult segélyforrások miatt gyakran nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is éhezett a kis deákcsoport. Elég nyílt szemű és korán fejlődő ifjú volt, hogy mindezek világos tudatával, birjon, mikor kilenc év múlva elhagyja a kezdő iskolát és Kolozsvárra megy.

Mielőtt azonban szűkebb hazáját, Székelyföldjét elhagyja, ne feledjük el még egyszer a szülőházhoz benézni.

hiszen az apa, anya és gyermek közt ilyen időben még erős kapocs szokott lenni. Az olyan szülőktől, amilyenek az övéi, nem lehet azt várni, hogy elkényeztessék, vagy szeretetüktől vezérelve, akármit megtegyenek érte. Ellenkezőleg, a legnagyobb szigorra képesek, szinte a könyörtelenségig, csak hogy gyermeküket olyan eszményképpé neveljék, amilyen a lelkükben legtöbbször öntudatlanul él. Lelki világa inkább az anyáéval árul el nagyobb rokonságot. Ő helyettesítette legtöbbször az elfoglalt vagy távollevő apát, ő látta el tanácsaival, ha iskolába ment, ő számoltatta el azokról a tizenhat magyar forintokról, amiket Keresztúrt évente kapott hazulról. A szülők a vakáció napjaiban is kemény munkára fogták fiukat s nem hiába tette a kis Berde egyszer azt a megjegyzést szántás közben, hogy jó volna eladni azt a darab földet, amelyen szántanak, mert igen nagy. Mi nem az ellettét nézzük ez és a későbbi felfogása közt, hanem azt, hogy a munkát találja igen soknak. Talán a gyermekkorának nem az első és utolsó panasza ez a túlszigorú nevelés ellen, de később erre a szigorra gondol a legnagyobb hálával és tisztelettel s a jó szülő legbiztosabb ismertetőjének tartja. Egy különösen érdekes jelét látjuk még Berde és a szülői közötti kapcsolatnak. Az apa és anya életük vége felé számba veszik kis vagyonukat, végrendeletet készítenek s mindenüket az arra érdemesebb unitárius kollégiumnak szándékoznak hagyni. A felekezeti ragaszkodásnak, az együttérzésnek és gondolkozásnak meghatóbb találkozását alig szemlélhetjük másutt, akár jut eszünkbe, akár nem az egymásra hatást keresni.

És most hagyjuk el végkép a 19 éves Berdével együtt a szülői házat, a Feketeügy mellékét, a Szépmezőt összes gyermekkori emlékeivel s kövessük őt a Szamosmenti fővárosba.

Kolozsvár még korántsem mutatta a rendezettségnek és fejlődésnek azt a fokát, mint napjainkban, de minden egyes kódarab benne a nagy történeti multról mesél, ahová Erdélyországnak emlékei minden irányból összefutnak. Ámde nemcsak a letűnt kor fáklyái világították be ódon utcárait, hanem a mindenkori életnek pezsgő

clevensége töltötte meg, sajátos egyéni színe, tudósainak és íróinak nemes eszményisége, amely már régebben a szellem helyévé avatta ezt a várost.

Berde többi diáktársaival együtt az unitáriusok disznélküli kollégiumába szállt meg. Épületük a köztérhez közel emelkedett, kiválva a környezetből, ablakaiból a reformátusok hasonló külsejű gimnáziuma külsejét láthatták s ha messzelátón szemlélik egymást, kezet is nyújthattak volna egymásnak. Nem kevésbé jó kilátás kínálkozott a város minden részére, a mivel bizonyára éltek is, ha a reggeli vagy ebéd helyett gyönyörködni kellett.

A kollégiumbeli élet Kolozsvárt nem sokban különbözött a kereszturítól. A kezdet nehézségeivel ugyan nem kellett annyira küzöködni, de a szegénység nem sokkal volt kisebb, a nyomoruság nem sokkal elviselhetlenebb. Egy dologban azonban feltétlenül vezetett: szellemi irányban mindenki megtalálhatta, amit keresett. A szellemi látókör egyszerre talált bő tápláló anyagot és széles mezőt maga előtt. Nagy, magasra lobogó tűz mellett érezték magukat, melyel nemcsak a város táplált történeti hagyományával, tudósai, művelt emberei a maguk tehetségével, hanem a kor lelke is a maga szellemi eszméivel és e tűz mellett a nemes lelkeknek lángot kéll fognia. A Berde kora a közügyek kora. A nemzet figyelme és ereje a hosszú tespedés után fokozottabban a közintézmények szilárd kiépítésére irányul, hogy ezek oltalma alatt nemzeti létét biztosítottabbnak lássa. Már nem a régi dicsőséget keresik az éji homályban, hanem a reménnyel teli jövőt, melyre a legnagyobb magyar hívta fel nemzetét figyelmét. A jobb jövő képe rejtőzik az ifjú Berde lelkében, a midőn énekelve határozatlan, még ki nem forrott biztossággal, a haladás alapjának, a szabadságnak visszaszerzésére hívja fel barátait. Az ifjú ugyan nem költő, de a költői gondolat úgy születik meg szívében, hogy életelvei közé csatolódjék.

A kollégiumi tanuló évei nemcsak az ismeretszerzés miatt fontosak. Három évig tanul itt s e három év alatt nevelője akkori főgondnokunk, Daniel Elek fiának, a későbbi bíró Daniel Gábornak s tanítványai uri család-

jának belső tagja lesz. Mit jelent az, ha a szegény fiu előkelő társaságba jut, alig kell elmondanom? Megtanulja különösen gyakorolni az érintkezés azon formai sajátságait, amelyek a társadalmi összeköttetést könnyűvé és hatásossá teszik, amelyek nélkül az ismeret, a tudás bizony majdnem csak félértékű. Ő maga sem kívánhatta gimnáziumi tanulmányainak szerencsésebb befejezését, mint ami néki küzdelem nélkül jutott a finom modor, előzékenység, a könnyed társalgási mód elsajátításával.

S mit látunk a Berde produktív működésénél? Lelkének befogadó képessége mellett ép oly erős egyéniségének teljes érvényesítése tanítványaival szemben. Nevelési elvei ép oly hajthatatlan szigorúsággal nyilvánulnak, mint ahogy szüleitől tapasztalta s az ő lelkében is élt. Tanítványa a társadalomban és közügyek terén magas pályát futott meg, a tanító és tanítvány közötti kapocs belső barátsággá változott, amely életük végéig tartott.

A Daniel családdal való kapcsolata még egy szempontból figyelemre méltó. Talán itt nyeri a legerősebb ösztönzését végső életcélja megállapításához. Eddig csak kívülről szemlélte egyházának, tágabb értelemben a székelység egy csoportjának ügyeit, most olyan körbe került, ahol közvetlenül tanuja lehetett a dolgok folyásának, az elintézési módoknak, nemcsak a bajok eredményét látta, hanem azoknak eredetét is. Egyházunk az elnyomatás hosszú évei után szabadabb lélekzethez jutva, bármennyire igyekezett, anyagi és szellemi dolgokban annyira meggyengültnek látja magát, hogy dolgai intézőinek majd kétségbe kell esniök, azonkívül küzdenie kell a meg nem értés keserves súlyával. S az idő sűrgetett. Ha közelünkben oly erővel megindult az átalakító munka, egyházi téren sem késlekedhetünk, ha létünket veszélyeztetni nem akarjuk. Az isteni gondviselés is segítségünkre jön. Nagy jóltevők állnak elé. Maga a főgondnok, Daniel Elek, nem lankadó buzgósággal dolgozik egyházi ügyekben. Berde, akinek családja anyai ágon püspököt is adott az egyháznak, közvetlen közletről figyelte az eseményeket s a benyomások nem repültek el nyomtalanul a lelkéből. Jellemzésére életírójának néhány sorát idéz-

zük: »A Daniel Elek minden tevékenységének, töprengéseinek szemlélője, az ország és az egyházi vezérférfiaival való tanácskozásainak, a közügyek miatti aggodásainak, a jövő iránt kifejtett nézeteinek éveken át tanuja volt a komoly és mély értelmű Berde. Az így nyert benyomások szabták meg élete pályáját, mely mind a házára, mind az egyházra hálás elismerésre méltóan fejlődött és végződött. Ez időtől kezdve tűzte életfeladatául, hogy bálványozott székely nemzetének és kicsiny egyházának minél több szolgálatot tegyen.«¹

Az ösztönzés tehát megvolt, nem hiányoztak a nagy elhatározások sem, úgy amint az ifjú ember sajátja az életpálya elején. Az a kérdés, mi marad meg az ifjúkori ábrándokból, ellenségünkke szegődik-e a sorsunk és álmaink elég erős szálakból vannak-e szöve, hogy szét ne hulljanak megvalósulás nélkül. Berde nek bizonyára krözusí kincsekröl kellett álmodnia, amíhez hazulról semmit sem hozott, csak a lelki hajlandóságot.

A gimnáziumot 1837-ben végezte és reá négy évre, 1841-ben tett ügyvédi vizsgálatot. Azt a legpraktikusabb életpályát választotta tehát, amely mindenre képesített. Nem hiába írja az apja, hogy fia elvégezte az erdélyi tudományt. Ügyvéd tehát, huszonhat éves ekkor Berde s mintegy ötven évre terjedő pálya áll előtte, amelyen erejét ki kell fejtenie. Vagyona: fegyelmezett esze és szíve, fenntartója: önállósága, szigorú munkássága, önmegtartózkodása és takarékosága. E tulajdonságok jó ajánló levélként szolgálhatnak az ügyvédnél, ha ismeretesekké válnak. És ebben Berde szerencsés volt.

Hosszúra terjedő életpályájából röviden méltatjuk hivatali éveit. Nem mintha a közügyek intézésére kevés buzgósággal vagy ügyességgel bírt, hanem mert kiközentették eredeti útjából, eltérítették céljától, amelyet — úgy látszik — nem akart szeme elől eltéveszteni.

Szülőföldje, Háromszék, 1848-ban követnek küldötte az erdélyi országgyűlésre, amelyen ő is az uniónak volt lelkes híve. Mint országgyűlési képviselő nem sokat mű-

¹ Benczédi Gergely, Berde Mózsa életrajza. 10. 1.

ködött. A zavaros idők Háromszékbe nevezték ki kormánybiztosnak. E ma is érvényben levő megbízás általánosan ismeretes hatáskörrel jár. Berde híven teljesítette a tisztelet, alatta megyéjében nem járhatótt ellenség, Gábor Áron ügyei s a háromszéki lófőszékelyek rendületlenül megvédték földjüket. Később a szász városok biztososa lett, amikor munkája még nehezebbé vált. Szigoruan, de nagy körültekintéssel és tapintattal végezte a súlyos feladatot. A szabadságharc után itthon bujdosott két évig, de nem bírva tovább, följelentette magát és a törvény elé került. Hazafias szolgálataiért bitó lett a jutalma, amit kegyelemből négy évi várfogságra változtattak. Bár dicsőség volt e büntetés elszövedése, valami keserű íz maradt utána s késő öregsége homályos pillanataiban gyakran emlegette a jofestadi fogságot.

A köz terén való újabb szereplése a kiegyezés éveibe esik. 1865-től 1872-ig az országgyűlés rendes tagja, a melyre Háromszék egyik vagy másik kerülete küldötte fel. Az erdélyi, különösen a székely ügyek alapos ismerője volt s bár a nyilvános szerepléstől vonakodott, az előkészítő munkálatokban sok hasznos tanáccsal szolgált. Ezt annál inkább tehette, mert 1867-ben belügyminiszteri osztálytanácsosnak nevezték ki, amely állásban négy évet töltött. A kinevezést követő évben nyilvánosan fellép az országgyűlésen, hogy a többi felekezetek mellett az unitáriusok is kapjanak államsegélyt; erre 5000 forintot kapott egyházunk első ízben támogatásul az államhatalom részéről. Másik fontosabb megbízása a székelyeknek hoz nagy hasznot. Kormányja megbízásából visszaszerzi a katonai kincstártól a székely határőrök ivadékaik részére a tőlük elvett mintegy hetvenezer holdnyi birtokot és tekintélyes pénzalapot.

Ha e vázlatos tényekről le próbálnók törülni a hivatalos szárazságot, bizonyára elötnne Berde nemesen érző és gondolkozó lelke, az ő aggódo szeretete egyháza és a székelység iránt. De hagyjuk vonzódsát, szeretetét tisztán megnyilvánulni hosszú életpályája magánútain, az ügyvéd és gazda működésében s különösen élete végső célja kifejtésében.

Midőn 1841-ben az ügyvédséghez hozzáfogott, elmondhatta a szentírásból, hogy a csudák ideje lejárt, de a költővel is élénkelhette, hogy nincs zsellére, jobbágya, csak két tenyere, amellyel kenyerét megszerezheti.

Vajjon miért kellett neki csodára gondolnia?! Ha csak egyszerűen meg akar élni e világon, mint annyi ezeren, akkor nem volt szüksége reá, de ha a közneki úgy akart használni, mint a legjobbjaink, a legelőkelőbbjeink s egyuttal leggazdagabbjaink, akkor eszébe kellett jutnia az ő szegénységének és tehetetlenségének. Már pedig többet akart, mint csak élni, munkálkodni szándékozott, embertársai, a köz javára. Megértette kora szellemét és mélyen átérezte, hogy az önérdek mellett közérdek is van és az áldozatot nemcsak szóval kell fogadni, hanem tettel erősíteni. Eszményi életfelfogására fontos az a megjegyzése, amit 1850 táján tesz: »1848 márciusig, amikor a politikai körülmények nyolc éves pályámról leszorítottak és Háromszék követjévé választatván anélkül, hogy kerestem volna azt azon hitben, mintha mostan lenne ideje rabigába görnyesztett székely rokonnaimon segíteni és a százados jármót lerombolni — és azon meggyőződésben, hogy nekem jutott a szerencse hozzájuk azon örvendetes üzenettel hazatérni: *szabadok vagytok, vége rabszolgaságtoknak* — elvállaltam és ekkép átléptem végtelenül munkás, de boldog magányomból — a lélekrázó, zajos és fárasztó publicistikus térre.«

Nem csoda, ha az 50-es években idegrázónak mondta azt a hivatalos működést, amelyet végeznie kellett és boldognak a magánéletét, pedig — amint ő is megjegyzi — végtelenül verejtékes és fárasztóan munkás. Törekvése első sorban vagyoni helyzetének kiépítésén nyugszik. Ő, aki diák korában örömmel mond le szülei kis támogató-ságáról, a vagyongyűjtésben teljesen magára van utalva, de tehetsége, szívós kiatartása és szigorú takarékosága könnyen túl segítik a kezdet nehézségein. Semmivel kezdte, tíz év múlva 27.000 forint a vagyona, újabb tíz év alatt 46.000 forintra növekszik, a következő tizedik évben a vagyon tiszta jövedelme 10.000 forint, ami 100.000 forint tőkének felel meg és 23 év múlva mintegy 700.000

forintot, másfélmillió koronát hagy az unitárius vallás-közönségre.

A közvélemény általános nézetét, hogy a legtöbbször túlságba vitt takarékoságával gyűjtötte vagyonát, nem tartjuk egészen megokoltnak. A takarékoság mindenestre főkélléke a vagyon okos gyarapításának, nélküle a legnagyobb vagyonok is könnyen elröppennek boldogtalan tulajdonosuktól, de viszont sok fukar, zsugori embert látunk nyomorultul elpusztulni vagyonuk romjain. Berdében a vagyon megtartásának főtényezője megvolt, a szerzéshez pedig volt tehetsége és szerencséje. Ügyvédi irodájának jövedelme, majd szerencsés pénzügyi műveletek s jeles gazdai mivoltában a magának és másoknak végzett szolgálatai egyaránt bőkezűen jutalmazták. Csak így történhetett, hogy egy emberöltőre terjedő pályája, mely csak reménnyel és sejtelmes éleletemével kezdődött, a vágyak fényes teljesezésével végződhetett.

A nagy vagyon felhalmozása gyakran téves megítélésre indítja a kortársakat. Akinek kevés jut a nap melegéből, nem értheti meg a benne felhalmozott hőmenynyiséget, akiknek nem lehet részük nagy vagyonban, nehezen értik meg annak jogszerűségét. Ám ha meg is van bennünk az a gyöngeség, hogy mástól sajnáljuk, ami nem a mienk, ha megvan a jogunk arra, hogy az aranyaiban csupán gyönyörködőt megvessük és igazunk van, ha a vagyon mértéktelen felhalmozásában a köz megöröidítését látjuk, csak a magasztalás hangján szólhatunk akkor, amikor a meg nem értő, önző, féltékeny köz megkapja azt, amit kényelemszeretete vagy tehetetlensége miatt meg nem szerezhetett.

Berde azt a nagy vagyont, amit gyűjtött, nem tekintette a magáénak. Többször megjegyezte szerényen, hogy ő csak a kezelője és felelősséggel tartozik érte az ő nagy családjának, amelyen az ő hitsorsosait s kiváltkép az unitárius tanulókat értette. Ilyen és más hasonló megjegyzései sejtetik, hogy kora ifjúságától kezdve — mint az átlagon felülemelkedő, rendkívüli embereknél történni szokott — egy eszme, egy nagy cél szolgálatában áll és minden cselekedete ennek a jegyében történik. Ezt tanu-

sítja székely honfitársaira Töntebe idézett megjegyzése, de különösen mutatják végrendeletei, amelyekből 25 év alatt hármat is találunk. Mind a háromban vallásközön-ségünket teszi általános örökösévé. Az elsőben, amely 1865-ben kelt, nem tartja szükségesnek elhatározása megokolását. A másodikat 21 év múlva írja s kiolvashatjuk belőle, mennyit töprengett, vajjon rendelkezhetik-e roko-nai kizárásával eredeti eszméjének megfelelően. »Sokszor, sokat gondolkoztam, — írja — hogy véres verejtékem-mel és törhetetlen munkássággal szerzett csekély vagyono-mmal miként s kinek javára intézkedhetném legcélsze-rűbben, igazságosabban és méltányosabban.« Előbb azt gondolja, hogy nemzetiségre és vallásra való tekintet nél-kül hagyja jótékony célra, de eredeti eszméje marad az uralkodó. Második hagyományozó levelét így fejezi be: »Kora fiatalságotól szívem egy érzést, agyam egy gon-dolatot táplált: felsegíteni szegény vallásközön-ségemet, könnyíteni az útát a tanuló fiatalágnak a tudományok megszerzésére és segélyezni elaggott szolgálait és tanárait. E célra törtem feszített munkássággal s miután — ha kis mértékben is — sikerült valamennyire, örömmel és Istennek hálaát adva halok meg a segélyért, mellyel mun-kámat elősegítette és megáldotta.« Mennyire határozott és energikus a hangja, mikor a döntést kimondja, hogy a méltányosság, az igazság és lelkiismerete parancsát kö-vetve hagyja, hagyományozza és végrendelet, hogy min-den ingó és ingatlan vagyona az unitárius vallásközön-ségre szálljon.

S itt az emberi szó megáll, mint ahogy a teremtés munkája befejeződik az érett gyümölcs lehullásával. A te-remtés munkája végtelen s a mi gyöngé szemünk min-den meg nem láthat benne.

Mintegy két milliót kitevő fejedelmi vagyonhoz ju-tott ezzel egyetemes egyházunk s a Berde-hagyomány egész vagyonának szinte felét alkotja. A legnagyobb há-lálával, tisztelettel, emlékének szerető megőrzésével gondo-lunk vissza nemes alakjára. Kis erdélyi hazánknak nem volt szegényebb embere, mint ő, de bőkezűbb, mondhat-nók, pazarabb jóltevője sem.

Akárhová nézünk vallásos intézményeink terén, hagyományaink éltető erejét mindenütt látjuk. Neki csak egy kívánsága volt s az sem magára vonatkozott: maradjon meg egyházunkban a hagyományos áldozatkészség és takarékoság szelleme, mely sok időn át fenntartója volt.

Legszeretőbb szava, a vonzalom legbelsőbb hangja mégis a tanuló ifjúságnak szólott. Róluk gondoskodik legelső sorban: szellemi és anyagi szükségleteiről egyaránt. Fő, hogy jól tanulhasson, ezért van szükség a kellően felszerelt és tanerőkkel ellátott iskolára, de hogy tanulhasson, élnie is kell, nem szabad éheznie. Ezért gondoskodik mintegy 200 tanulónak mindennapi kenyéréről a Berde-cipóval. Azt tartotta, hogy a szegény székely fiuknak nem gazdagon megterített asztal kell, hanem egy kis mindennapi kenyér, hogy a betű mellett ne éhezzenek. Talán sok keserű emléke lehetett tanuló éveiből s hálát adott az Istennek, hogy legalább erről tudott gondoskodni.

És kívánta az ifjúval szemben a könyörtelen szigorúságot, az igazi munkaszeretetet, az önzés nélküli takarékoságot. A spártai nevelésnek volt a hive. Az ifjúnak sokat kell izzadnia és fáradnia. Igaza van. Az üveg-házi növény szép, de elsenyved a napon a szelek fuvására, a hegytetőn magasba kapó sugár tölgy télen, nyáron, az elemek romboló viharában rendületlenül áll. Az ifjú legyen erős, edzett, tanult, munkabíró, nemzetünk versenyképes a világ népeivel és szembeálló, diadalmas minden viharral szemben.

Küzdelmek emlékei, az ősök szelleme mindennapi munkánk irányítói. Hiába is tiltakoznánk ez ellen akár a legnagyobb határozottsággal. Mi csak azt óhajtjuk, az ő szelleme ki ne vesszen egyházunk embereiből. Az egyszerűség, önmegtartóztatás, szigorú munka, a közérdek előmozdítása mindig a legszebb erények közé tartozott s mi is zászlónkra írhatjuk.

... Azzal kezdtük, hogy a polgár-erények nem tündökölnék messzeható fénnel. Mintha nem volna igazunk. Nem találtunk mindig a Berde mindennapi egyéniségéhez találó szürke ruhát. Helyesen volt így. Berde Mózsának volt egy nem mindennapi egyénisége is. Ez a Berde többet érdemel, mint a mennyit mi adni tudtunk.

Megnyitó beszéd a Berde-émlékünnepen.

Mondotta: **Dr. Gál Kelemen**, igazgató.

Kedves Ifjúság!

Ezt az intézetet, melynek áldásait naponként élvezzük, 350 esztendőn keresztül híveink szeretete, hitükhöz való ragaszkodása és jobb módú hitsorsosaink áldozó készsége tartotta fenn. Nekünk nem voltak fejedelmi donatoraink, akik a közvagyonból bőkezűen támogatták volna iskoláinkat. A szorgalmas munka és az észszerű gazdálkodás megtakarított fillérei voltak az a forrás, melyből iskoláink a történelem folyamán táplálkoztak; tehát az a legnemesebb forrás, melynek a nyomán áldás fakad. Ezért rendelte el egyházi főhatóságunk, hogy jóltevőink emlékére öt évenként hálaünnepet tartsunk. A mai ünnepély az öt éves ciklusba nem esik bele. Még a múlt év elején merült fel a gondolat, hogy legnagyobb jóltevőnknek, Berde Mózsának, kinek mellszobra díszíti ez iskola lépcső-csarnokát, születésének 100-ik évfordulóját megünnepeljük. Ez az évforduló az elmúlt év decemberére esett. Akkor azonban helyiség hiánya miatt nem tarthattuk meg. Most azért gyűltünk össze, hogy szenteljünk egy órát az ő emlékezetének, vonúltassuk el lelki szemeink előtt az ő nemes alakját s emelkedjünk fel az életnek arra a megtisztult felfogására, mely az ő pályáját olyan eszményi világításban mutatja be.

Mert tudnotok kell, kedves ifjú barátaim, erre az ünnepre nem a jóltevőknek, hanem nekünk van szükségünk. Ez ünnep rendszeresítése a ti és a mi nevelésünk érdekében történt, a mi nevelésünket szolgálja. Az a célja, hogy felköltse lelkünkben a hála és köszönet érzelmeit, melyek nélkül a lélek sívár, szegény és örömtelen s bemutassa nekünk egy életpálya rajzában a mindennapi munka herosait, akik egy szívükön melengetett cél érdekében egy élet minden sikerét és gyümölcsét hozzák áldozatul.

A fejlődés, a fölfelé vezető élet hősei ők, akik előttünk járnak, utat mutatnak és egyengetnek, célokat tűznek ki és munkálnak minden energiájukkal. És bennünket munkára, követésre hívnak! Áldott vezetők, útmutatók!

Boldog az az ifjúság, mely megéri hívó szavukat, beszélő példájukat. Nyissátok ki tehát szíveteket azoknak a gondolatoknak és érzelmeknek, azoknak a súgallatoknak a befogadására, melyek ez ünnep folyamán hozzátok szólnak. Ezzel a Berde Mózsa emlékezetére szentelt ünnepet megnyitom.

Bezáró beszéd a Berde-émlékünnepen.

Mondotta: **Dr. Gál Kelenen**, igazgató.

Kedves Ifjúság!

Mielőtt szétoszlnátok ez ünnepélyről s hazatérnétek az édes otthon titeket váró és ölelő melegébe,* hadd szóljak hozzátok még röviden azokról a gondolatokról, amelyeket a Berde életpályájának szemlélete, életfilozófiájának elgondolása bennem keltett. Ecce homo, íme az ember, aki ragyogó példával jár előttetek s mutatja az utat, amely fölfelé, eszményi értékek országába vezet és a lélek derűjét és nyugalmit biztosítja. Mikor egyénisége a fiatalság éveiből kibontakozik, már készen kialakulva áll előtte élete célja: erősíteni, a kultura áldásaiban részesíteni a szegény székely unitárius magyarságot. De honnan venné ehhez a nagy életcélhoz az eszközöket?

Egész életét, annak minden gondolatát, minden örömét és bánatát erre a célra állítja be, mint a fényképező a gépét. Soha egy percre sem feledkezik meg e kitűzött céljáról, soha nem téveszti szem elől, mint a hajós a világítótorony fénykévéjét. Ez lesz az élet ezernyi kedvetlenségei közepette ösztönzője, sarkalója, a megfáradó izmok megerősítője, a meglankadó lélek szárnyra lendítője. Ez a nagy és nemes cél ad értelmet életének; ez teszi az életet elviselhetővé, a megélésre méltóvá és érdemessé. Vajjon, sejtitek-e, kedves fiatal barátaim, azt a nagy tanulságot, ami felétek int az ő ragyogó életéből?

És mi az a lelki erő, ami őt e cél munkálásában egy egész életen, annak minden kedvetlenségén át kitartóvá, soha el nem fáradóvá, el nem csüggedővé teszi? Az ő vallásos és hazafias érzése, lelkének ez a drága kincse, amely ott plántálódott bele a székely hegyek tiszta levegőjében. Az a faját s benne vallását féltő szeretet, amely lobogó lánggal ég a székelységért, azért a

* Szorgalmi időszak utolsó napján volt az ünnepély.

székelységért, melynek hírét-nevét, harci erényeit, hazai föld szeretetét ez a nagy háború újból megdicsőítette az egész világnak.

És felhívjam-e figyelmeteket külön arra a puritán, őstiszta felfogásra, melyet ő a saját vagyonáról alkotott magának: ő nem tulajdonosa, csupán kezelője annak a vagyonnak, melyet egy élet szorgalmával és keserű verejtékével szerzett, gyűjtött össze. Nézetek szét e háború folytán felhalmozódó vagyonok birtokosai között. Szemléljétek az élelemuzsorások lelketlen üzelmeit, a hadsereg szükségleteit ellátó szállítók soha nem sejtett meggazdagodását. És tekintetek azután Berde Mózsára, aki magától is megvonja a legszükségesebbeket, csak azért, hogy annál többet áldozhasson a köznek. És azután merjem-e hinni, hogy csak egy percre is habozni fogtok ideálotok megválasztásánál.

Valóban minden tanításunkat kösziklára vetett magnak kellene tekintenem, ha csak egy percre is azt kellene feltennem, hogy akármelyitek habozik és ingadozik az életcél kitűzésében, az eszmény megválasztásában. Kétkednem kellene a nevelés lehetőségében, ha ilyen példák láttára ti a kufárok pályáját választanátok, vagy helyeselnétek. Nagy Eötvösünk mondja valahol: „Ne higyj olyan gondolatban, amit szíved nem helyesel“. Én hiszem, hogy szívetek mélyén utálattal fordultok el a vagyonnak ilyen lelketlen uzsorásaitól. Erősítsétek hát akaratotokat is, hogy legyen az erős páncél alacsonyabb ösztöneitek és szenvedélyeitek lázadozásai és követelődzései ellen.

Tanúljátok meg nagy jóltevőnk ragyogó példájából, hogy az elfáradni nem tudó szorgalom, a kitartó munka — ezernyi baj és vesződés után és árán — végre is eléri célját. Tegyétek fel lelketeket egy szent, egy magas, egy tiszta célra s vessétek egész lényeteket minden erőit bele, hogy a célt elérjétek. Visszhangozzék lelketekben sokáig az ő életéből kisügárgzó tanulság!

Ecce homo! Őt kövessétek!

A fegyelmi törvények vagyoni felelősségi rendszeréről.

Irta : Dr. Tóth György.

A jogtörténet ismerete arra utal, hogy az egyház minden irányú érdekeit a legmesszebb menő gondossággal ápoljuk, mert emberileg előre nem látható okok a legerőteljesebben kifejlesztett szervezetet is rázkódtatásnak tehetik ki.

Az unitárius egyházjog fejlesztése az utóbbi időben némi lendületet mutat, de a fejlesztésből hiányzik a szerves egység mielőbbi elérhetésének biztosítója.

Az egyház birói hatalmának egyetlen kis területén : a fegyelmi bíraskodásnál lehetséges volna olyan vagyoni érdekek rendezését is biztosítani, amelyek egyházi szempontból az egyházi hatóságok tekintélyét növelni alkalmasak volnának és másfelől az egyházi bíraskodás helyes gyakorlata által a híveket céltalan perlekedésektől óvhatná meg. Ez a gondolat azonban egyházunkban — úgy észlelem — még nem forrott ki teljesen.

Az egyházak a múltban szélesebbkörű birói hatalmat gyakoroltak s mivel a belső ethikai élet fejlettebb volt: nem is gondoltak a részletek szabályozására.

Az állami élet gyors fejlődése azonban a polgárok társadalmi és egyházi magatartását sok irányban befolyásolta. Az állam fejlesztett jogrendje az állampolgárok jogéletét felébresztette s most már az egyházak jogrendje is csak akkor elégítheti ki a híveket, ha az állam jogrendjével összhangban van.

Erre az összhangra azonban csak akkor tudunk eljutni, ha nem nézzük sem egyházunk kicsinységét, sem az újrendszerű törvények meghozásának kényszerítő szükségét, hanem tettekre késztet már annak a belátása is, hogy az egyház *belső rendjének* a fejlesztése és a legkritkább esetben előfordulható jogellenes magatartások elegendők arra, hogy modern törvényeink legyenek.

A szabad-szellemű gondolkozás nemcsak a teológia kérdéseiben, hanem a szervezett egyház jogrendje tekintetében is arra kötelez, hogy törvényeink a haladás gondolatának és a kor szellemének is megfeleljenek.

Az állam jogrendjében a közigazgatási bíráskodás a legfelsőbb fokon már szervezve van. Az irányzat oda vezet, hogy legközelebb a legalsó fokig ki lesz terjesztve.

A szabadság államai a közigazgatási sérelmek orvoslását közigazgatási bíráskodás nélkül el sem tudják képzelni.

Én nem akarom azt mondani, hogy egyházunkban a közigazgatási bíráskodás hiányzik, de megállapíthatom, hogy a közigazgatási sérelmek orvoslására közigazgatási bíráskodásunk nem korszerű.

Sőt beismerhetjük, hogy az Egyházi Szervezeti Törvény 180. §-nak rendelkezése teljesen korszerűtlen, mert a bírói eljárás garanciáit egy még megalkotva sem levő „Utasítás“ keretébe útalta.¹

A magyarországi református egyház szerves egységbe foglalt törvényei közül az V. t.-c. szabályozza a közigazgatási bíráskodást. Az egyház belső életének megfelelő szerencsés gondolattal a *közigazgatási sérelmek bírói eldöntését a fegyelmi bíróságok hatáskörébe utalta, vagyis mindenik fegyelmi bíróság egyszersmind a közigazgatási sérelmek bírósága (közigazgatási bíróság) is.*

Nem lehet céлом ezúttal a ref. egyház fegyelmi törvényének átgondolt rendszerét bővebben ismertetni, sem a jogászai constructio stilszerűségét méltatni, de azt hiszem, hogy nagyobb elismeréssel nem tudnék adózni, mint azzal, ha a jövőben megalkotandó unitárius egyházi közigazgatási bíráskodás mintájául őszintén ajánlom.

A jelenleg tervben levő fegyelmi törvényünk egy hiányosságát azonban nem hallgathatom el.

Ez a szerintem feltűnő hiányosság: a vagyoni felelősséggel tartozó egyházi tisztviselők vagyoni marasztalásának kérdése.

A ref. egyház törvényeiben a közigazgatási bírói esetek 12 pontban vannak szabályozva. A mi tervezetünkben még a logikailag együvé tartozó vagyoni felelősség kérdése sincs felvéve. Ennek a rendszerbe vágó hibának a fennforgására eddig senki sem mutatott reá.²

¹ Az E. K. Tanács szerző indítványára elhatározta (1916.), hogy a közigazgatási bírói eljárást szabályozó eljárást elkészítteti.

² Én is hosszasan küzdöttem magamban, amíg e cikkem megírását elhatároztam, de győzött a mindenek felett álló közérdek esetleges előbbre vitele.

Nem kutatom ennek a mélyebben fekvő okait, vagy az okok halmazát, de azt hiszem, hogy — általánosságban szólva — annak is van némi befolyása erre, hogy az egyházi emberek (teologusok) jogászai gondolkozása az egyházi házassági bíráskodás megszüntetése óta erősen visszafejlődött és a világi jogászok egyházjogi gondolkozása nem eléggé iskolázott. Ez a jogi életnek ugyanis egy külön ága.

Ez a nézőpont természetesen nem csupán a mi egyházunk kebelében észlelteként nyugszik, hanem a többi egyházak egyházjogi munkáinak a betekintésén is.

E fogyatékoságot magam is érzem s ha a jelzett hiány nyilvános megbeszélésére mégis vállalkozom, ezzel távolról sem szeretném még csak a látszatát is kelteni annak, hogy az egyházjog művelőjeként akarnám a felhozott hiányt tárgyalni, hanem csak annak az erkölcsi kötelességnek vélek eleget tenni, hogy a fegyelmi törvénytervezet készítésében némi részem nekem is volt s így az esetleg érhető szemrehányást kívánom megelőzni.¹

A fegyelmi törvény tervezetének tárgyalása rendén a kiküldött bizottság kebelében eszmecsere folyt arról is, hogy az egyházi közigazgatási bíráskodás a fegyelmi törvény keretében nem nyerhetne-e megoldást?

A bizottság elvileg egyetértett abban, hogy a modern egyházi igazgatás szelleme megköveteli, hogy a közigazgatási sérelmek is a bíráskodás garanciái mellett nyerjenek elintézését, azonban a kapott megbízatáshoz ragaszkodva, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bizottságot kizárólag a fegyelmi törvény tervezetének elkészítésére küldték ki s ez okból a fegyelmi eljárás keretén kívül eső *közigazgatási sérelmek elbírálásának szabályozására nem terjeszkedik ki.*²

¹ Azt javasolom, hogy a mi egyházunk is a papnövendékek közül egyeket válasszon ki és kötelezze őket, hogy a teológiai tanulmányok mellett az egyetem jogi karát is látogassák s ott különösen a jogtörténet, jogfilozófia és egyházjog tanulmányozásával foglalkozzanak. Ily módon sikerülhet majd olyan jogtörténészeket és egyházjogászokat nevelni, akik az unitárius egyházjog és jogtörténet egyes kérdéseivel behatóbban foglalkozhatnak.

Ezekből lehetne nevelni püspöki és egyházi titkárokat is. Sőt a teológiai anárságnak is alapja lehetne.

² A fegyelmi törvény tervezetét Gál Jenő ít. táblai tanácselnök, dr. Tóth György kir. törvényszéki bíró és dr. Költő Gábor jelenleg kir. ít. táblai elnöki titkár, egyházi főtanácsi tagokból álló ad hoc bizottság készítette. E törvénytervezet méltatása időszerű volna, mert a legközelebbi főtanácson tárgyalás alá kerül.

Ez álláspontjának további okául utalás történt arra is, hogy a közigazgatási bírászkodás az egyházi szervezeti törvényben nyert szabályozást s ennek a szervezeti törvénynek az átnézését nem úalták a kiküldött bizottsághoz.¹

A szervezeti törvény a 175—184. §-okban szabályozza az I. fokú közigazgatási bírászkodást. II. fokú közigazgatási bírászkodás a 229. §. 3. e) pontja értelmében az E. Képviselő Tanács hatáskörébe tartozik.

Az I. fokú közigazgatási bírászkodás az *esperes közigazgatási* birói hatáskörébe van utalva. Az esperes (egy-egy birói) eljárása szóbeli és közvetlen.

Az E. K. Tanács bírászkodása szervezeténél fogva testületi bírászkodás, de csak az iratok alapján.

Ez a szabályozás nagyban és egészben az unitárius egyház fejlődésének megfelel — legfőlebb az esperesi bírászkodást tanácsbirósággá kellene alakítani.²

A közigazgatási birói esetek is nagy általánosságban vannak meghatározva. (175. §.)

Hiányzik azonban a közigazgatási birói esetek közül: „a lelkesek, egyházközségi gondnokok, presbyterek, és vagyoni felelősséggel tartozó egyházi tisztviselők vagyoni felelősségének a kimondása.“

¹ A magyarországi unitárius egyház hatóságainak és a tisztviselői állásoknak szervezetéről szóló törvény (I. füzet) kiadva 1915. évben.

² Az E. K. Tanácsnak 1844. évi 3. sz. határozatán alapulva az egyházi törvények 174. §. c) pontja kimondja, hogy a köri közgyűlés tárgysorozatába tartozó különösebb tárgyak 3 tagú bizottságnak véleményezés végett kiadandók. A belső emberek választásáról szóló törvény 32. §-a szerint a javadalom-felosztásra s más hasonló természetű ügyekre nézve az esperes az egyházköri felügyelő gondnokkal együttesen intézkedik. (1900. évi 84. sz. főtanácsi határozat)

A fegyelmi törvény tervezetének szelleme megköveteli, hogy a közigazgatási *panaszos* (birói) *esetek is* ne az adminisztratív végző esperes által egyedül, hanem az esperessel együtt *az esperesi tanácsban* intéztessenek el.

Ezáltal az E. K. T. ügyintézése is jobban elő lenne készítve, sőt az I. fokú testületi intézkedés folytán csökkenne is.

Az esperesi tanács *3 tagból* állana. Az esperes, a köri felügyelő gondnokok egyike és az esperesi körből az egyházi tanácsosok egyike. Akadályoztatás esetén az esperes vagy gondnok helyett is egyházi tanácsos volna behívható.

A közigazgatás keretében a papok, tanítók, kántorok és a hívek részéről felmerülhet közigazgatási panaszok első fokulag az esperesi tanácsban nyernének elintézését.

Vagyis a vagyonkezelőkkel szemben a közigazgatási bírói eljárás rendén a hiány összecszerű megállapítása dacára sem lehet marasztaló határozatot hozni és az unitárius egyháznak nincsen módjában a vagyonkezelőn követelését végrehajtás útján behajtani az állami hatalom igénybevételével sem.

Az unitárius egyház *fegyelmi* törvénye sem nyújt alapot arra, hogy a fegyelmi bíróság vagyoni marasztalást mondhasson ki és azt egyházi közigazgatási úton végrehajthassa, vagy bírói úton hatályosítsa.

Vagyis az egyház fegyelmi bírósága valakit feddésre, pénzbüntetésre, áthelyezésre és hivatalvesztésre ítélni, de a fegyelmi vétséggel kapcsolatban megállapítható, vagy megállapítandó *vagyoni* érdek erejéig marasztalást nem *mondhat ki*, hanem az egyházközségeket és egyházat a kár megtérítése iránti igényével az állami bírósághoz utalja.

A fegyelmi törvény 44. §-a ugyanis világosan rendeli: „A vétkes tisztviselővel szemben mind az egyházközségnek, mind az egyházkörnek, mind pedig az egyháznak fennmarad azon joga, hogy cselekménye, vagy műlasztása által okozott kár megtérítését köztörvényi úton eszközölhesse.“

E szerint az unitárius egyház *lemond* amaz autonóm jogáról, hogy belső életében a fegyelmi vétségeket összes vonatkozásaikban, tehát a vagyoni marasztalás tekintetében is, a saját hatáskörében intézze el.

Ez az a jogrendszerbeli hiány, amire reá mutatok és aminek a pótlását szükségesnek állítom.

A protestáns egyházak történeti fejlődése azt igazolja ugyan, hogy a *szentszékek* büntetőjogi hatáskörét mind szűkebb határok közé szorították, azonban a fegyelmi eljárások az egyéni karakter nevelésére szolgáló módozatok voltak és megfelelő változatokban azok is maradtak.

Az egyháznak a saját közjogi jellegének teljes kifejtésével arra kellene törekednie, hogy a fegyelmi megtorlás keretében hiveivel szemben az egyház súlya és tekintélye minél hatalmasabban nyilvánuljon.

A fegyelmi megtorlás — a vallás tanítása értelmében — az egyéni érzés nemesbítését és a jóra irányuló akarat megizmosodását kell, hogy szolgálja.

Már most érvényesülnek-e ezek a szempontok, ha az egy-

háznak a fegyelmileg megbüntetett felelős tisztviselőjével szemben — ennek pillanatnyi makacskodása folytán — az egyházon kívül kell esetleg néhány száz koronás vagyoni kérdését elintéznie? Nem célszerűbb volna-e az egyház részére biztosítani a fegyelmi ügy teljes rendezését, fennhagyva a híveknek a birói út igénybetételét.

Ezek a gondolatok engemet arra a meggyőződésre vezettek, hogy lehetnek ugyan egy kis egyház kebelében olyan szempontok is, hogy a vagyoni kérdések elbírálását át kell hárítani egy vagy más ökből az állami bírászkodásra, de vajjon e két rendszer közül melyik az egyház nézőpontjából a helyesebb?

Én úgy érzem és hiszem, hogy a fegyelmi jog teljesebb tétele a hatalom súlyának a növelését jelenti. Az egyházaknak a saját belügyeik rendbentartására a hatalomra szükségük volt és szükségük lesz.

Ezért vélem azt, hogy a református egyház modern törvénykezési rendszerével a kor kívánalmait lehető teljességgel megvalósította és egyházi szervezettségét a helyes bírászkodással betetőzte.

A vagyoni marasztalás az egyházi közigazgatási bírászkodás keretébe tartozván, a ref. egyházi törvény (V. t.-c.) 98. §-a elrendeli: „Marasztalás esetén kiteendő a marasztalási összeg és az a határidő, amely alatt a fizetés végrehajtás terhe mellett teljesítendő.“

A 130. §. szerint: „Az ítélet végrehajtásáról az első fokon eljáró bíróság elnöksége gondoskodik s a szükséghez képest e tárgyban az ügyész véleményét is meghallgatja és esetleg az I. t.-c. 5. §-a értelmében az állami hatalom segédkezésének igénybevételével intézkedik.“

A magyar ágostai ev. egyháznak 1893. március 18-án kelt legfelsőbb királyi kézírattal jóváhagyott alkotmánya értelmében az államhatalom segélye a 6—8., 438—443. §-aiban meghatározott *esetekben és módon* vehető igénybe.

Az I. t.-c. 5. §-a szerint az állam segédkezése igénybe vehető:

a) az egyházi törvények alapján az egyházi bíróságok törvényes hatáskörben hozott jogerős ítéleteivel kiszabott *marasztalási összegek* és pénzbüntetések biztosítása és behajtása céljából.

A református egyház eme szabályokat az egyház és az állam

között fennálló belső jogviszony alapján vette föl a törvénybe. De ha fel nem vette volna is, akkor is az egyház a törvényes hatáskörében hozott határozatok végrehajtásához az állam támogatását igénybe venni jogosult.

Ez foly az egyház és állam belső közjogi kapcsolatából.¹ Aminő az egyház az állam céljait előmozdítani köteles, úgy az állam is köteles az egyházakat gyámolítani és ha szükséges: az állami közigazgatási hatóságok és bíróságok segédkezését is az egyházaknak rendelkezésére bocsátani. Ez az államnak egyházbédelmi kötelessége: officium protectionis — vagy jus advocatiae civilis.

Ha már most az egyházakat autonom jogukból folyóan a fegyelmi bíraskodás joga megilleti: akkor az állam az egyház fegyelmi bíraskodásának gyakorlását felül sem vizsgálhatja és csak a fokozatos egyházi fegyelmi bíróság jogosult a netalán szenvedett sérelmeket felebbezés folytán orvosolni.

Az egyházaknak emez autonom joga azonban csak úgy érvényesülhet, ha az állam a kizárólag őt illető kényszerítő hatalmat is az egyház rendelkezésére állítja. Ezért van az, hogy az egyházak hátralékos adóit közigazgatási végrehajtás útján behajtja s a *fegyelmi bíróságok* ítéleteinek minden vonatkozásban érvényt szerez.

Ez a segítség az egyházi közigazgatás illetékes hatósága által kérendő és a kérelem az állami közigazgatás illetékes hatóságához intézendő.²

A fegyelmi bíróságok *vagyoni* marasztalásának végrehajtása úgy az ingókra, mint az ingatlanokra a bíróságok hatáskörébe tartoznak.

Az állam támogatása igénybe vehető:

1. A hivel szemben kivetett adók, járulékok és pénzbeli marasztalások behajtására. Az egyházi tartozások *közdókok* módjára hajtattván fel: az ily irányú megkeresések a pénzügyi hatóságokhoz intézendők.

¹ Vallás nélkül állam nem lehet. Leibnitz tanítása ez: Vedd el a vallást és nem találsz alattvalót, aki a hazáért vagyonát és életét feláldozná.

² Azt, hogy egyes konkrét esetekben az egyház részéről ki van jogosítva a kérelmet előterjeszteni, az egyházjog határozza meg.

A segítség nyújtására illetékes hatóságot a pénzügyi és belügyi igazgatás szabályai és a végrehajtási törvény állapítják meg.

2. A belügyi igazgatás szervei akkor veendőik igénybe, ha az egyházi hatóság határozata személyekkel szemben karhatalom útján hajtandó végre.

Ide tartoznak: a tisztviselők kimozdítására vagy behelyezésére vonatkozó eljárások.¹

3. Ilyen nézőpontból vizsgálva az unitárius egyház fegyelmi törvényének tervezetét, úgy találjuk, hogy úgy a *hívek*, mint az *egyház* érdeke föltétlenül parancsolja, hogy azt a *vagyon*i marasztalásra vonatkozó rendelkezésekkel kiegészítsük.

E csoportba tartoznak a fegyelmi bíróságok vagyoni marasztalást kimondó ítéletei.

Az ily vagyoni marasztalásra vonatkozó rendelkezések azonban már nem közigazgatási, hanem *birói úton* (végrehajtás) fogantatosítandók. A vagyoni marasztalás szabályozásának két rendszere áll egymással szemben.

Az egyik az, amely a fegyelmi bíróságok határozatait *végérvényesnek* tekinti s az állami bírósághoz való átvitelt kizárja. Ilyen a ref. egyház törvényeinek rendszere.

Ezzel ellentétben áll az a rendszer, amely a fegyelmi bíróságok vagyoni marasztalását csak akkor tekinti végérvényesnek — ha a marasztalt fél az állami bíraskodás igénybe vétele nélkül abban megnyugszik. Ez történhetik birtokon belül és birtokon kívül.² Én ezt a rendszert tartom az egyházak autonómiajával és az egyházak törvényhozási szabadságával teljesen összeegyeztethetőnek.

Ha a fegyelmileg marasztalt fél a fegyelmi bíróság *vagyon*i marasztalásában is megnyugszik, akkor az egyház erkölcsi tekintélye is nő. Az egyház embere az egyházi bíróság határozatát igazságosnak fogadta el s így az önmeggyőzés ethikai ereje javítólag is hat.

¹ Az egyház főcélja az erkölcsi nevelés lévén, a jogok szigorú körülhatárolása nem arra szükséges, hogy az egyház első sorban ezekkel éljen, hanem csak arra, hogy amidőn az egyház a belső rend fenntartását már más módon nem biztosíthatja, akkor a hívekkel szemben *praecis szabályokat* vehessen igénybe, *hogy a hívek ne hozhassák fel, hogy önkénykedés, jogtalanság történt velők!* A szeretet parancsolja tehát, hogy jó törvényeket alkossunk!

² A jelenlegi fegyelmi törvény 44. §-ának rendelkezése nem egyházjogi rendszerbe vágó szabályozás, hanem az általános magánjog kártérítési alapelveinek fölösleges ismétlése. Az ily kártérítési jog egyházi törvény nélkül is érvényesül.

Amennyiben a vagyoni marasztalásban nem nyugszik meg: akkor 15 nap alatt a végrehajtásra is felfüggesztő hatállyal a fegyelmi bíróság határozatával szemben az állami bírósághoz fordulhatna.

A 15 nap leteltével az ítélet végrehajtása folyamatba vehető és veendő, mert ez foly az egyházi bíróság ítéletének jogerejéből. De nem zárnám el a feleket attól, hogy az ítélet kihirdetésétől (kézbesítésétől) számítva 3 éven belül a polgári bírósághoz fordulhassanak (birtokon kívül).

A három év jogvesztő hatású lenne. Így nézve a kérdést, a fegyelmi törvény tervezetének 8. §. IV. pontjaként a következő rendelkezést javasolnám:

„Az illetékes fegyelmi bíróságok a hatáskörükbe tartozó egyénekekkel szemben a fegyelmi eljárással kapcsolatban, vagy külön e célra indított eljárásban a fegyelmi esetből eredő (8. §. I. pont) kártérítés kérdésében ily irányú kérelem folytán a vagyoni felelősséget megállapítják és a kártokozót, vagy a kárt okozókat (egyetemlegesen, vagy aránylagosan) elmarasztalják.

A fegyelmi bíróságok ítéleteinek a vagyoni marasztalásra vonatkozó rendelkezései bírói végrehajtás útján hajthatók végre.

A fegyelmi bíróságoknak a vagyoni marasztalásra vonatkozó rendelkezésével meg nem elégedő fél (sértett és panaszlott) a teljesítésre megszabott 15 napi határidőn belül az ügyet a polgári perrendtartás szerint illetékes bírósághoz viheti s ez a végrehajtásra felfüggesztő hatállyal bír. A pert indító fél ezt az I. fokú fegyelmi bíróságnak köteles be is jelenteni.

Az ítélet kihirdetése (kézbesítése) után 3 éven túl az ügy birtokon kívül sem vihető többé az állami hatósághoz.¹

A kifejtett szempontok után most már az is megvilágításra vár, hogy az államnak minő szervei vehetők igénybe és minő módon hajtják végre az egyházi fegyelmi bíróságok vagyoni marasztalást tartalmazó ítéleteit.

E részben a gyakorlati jogászok között is vita forog fenn, amit én annak tulajdonítok, hogy az egyházak — istennek hála — nagyon ritkán kell hogy igénybe vegyék az állam támogatását.

¹ Már most felvetem azt a gondolatot, hogy amennyiben a kártérítési marasztalás el is ejtették, akkor is fennmarad (s ez vitára nem is szorul), hogy a fegyelmi eljárás rendén kimondott költségmarasztalások bírói végrehajtás útján érvényesíthetők.

De a vitát lehetővé teszi az is, hogy az egyházi törvények ebben a kérdésben nem szabatosak és az állami törvényhozás intézkedéseiben sem mutatkozott szükségesnek, hogy az egyházak fegyelmi bíróságainak vagyoni marasztalást tartalmazó ítéletei külön kiemeltessenek.

Én az egyházak közjogi jellegű szervezetéből kiindulva, helyesebbnek tartom azt a jogi nézőpontot, hogy az *egyházak fegyelmi bíróságai által hozott ítéletek az 1881: LX. tc. 1. §-a h) pontja alá vonandók.*¹

Eszerint végrehajtható közokiratok: *a fegyelmi bíróságnak, továbbá a közigazgatási és pénzügyi hatóságoknak azon végrehajtható határozatai, melyek az érvényben levő jogszabályok szerint bírói végrehajtásra utalvák.*

Az állami törvény érvényesülhetésének egyedüli feltétele tehát csak az, hogy az *egyházi törvény az egyházi fegyelmi bíróság ítéletének végrehajthatóságát utalja bírói végrehajtásra!*

Ennek fennforgása esetén nem látok semmiféle jogi akadályt arra, hogy az 1881: LX. t.-c. 2. §. 2. bekezdése helyébe lépjen 1912: 54. t.-c. 32. §-a alapján az illetékes járásbíróság kielégítési végrehajtást rendeljen el a marasztalt ingó és ingatlan vagyonára.

A 6. §. rendelkezése értelmében a fegyelmi bíróság ítéletének kiadmánya a végrehajtási kéréshez lesz csatolandó.

Ennek a jogi álláspontnak a helyessége akkor tűnik ki, ha az *egyházi törvényeknek az állami törvényekkel való egyenlő erejét nem hagyjuk figyelmen kívül és ha az egyházi törvények souverenségét elismerjük.*

E tekintetben az erdélyrészi protestáns egyházak ugyanazon jogtörténeti alapon állanak. Eszerint: az egyházi törvények királyi vagy kormányzati megerősítést, vagy jóváhagyást nem igényelnek.³

¹ Az 1912. LIV. t.-c. 31. §-a ezen nem változtatott semmit. Sőt álláspontom helyességének további alapot nyújt, amidőn rendeli: végrehajtható közokiratok az 1881. LX. t.-c. 1§-nak c - h) pontjaiban felsorolt, ugyszintén minden határozat és közokirat, melyet *külön törvényes rendelkezés végrehajtható közokiratnak nyilvánít.*

² Az 1868. 54. t.-c. 345. §-a annyira hiányos volt, hogy a fegyelmi bíróságok ítéleteit nem is vette volt fel a végrehajtás alapjául szolgáló határozatok sorába.

³ Nem térek ki annak a vizsgálatára és fejtegetésére, hogy a ref. egyház 1914. évi zsinati törvényei 1907 febr. 14-én alkotmányos formában a király és a miniszterelnök által aláírva — jóváhagyattak és megerősítették.

Az unitárius egyháznak mindig ez volt az elfoglalt álláspontja, amelyhez 1851-ben is kifejezetten ragaszkodott.¹

Az egyházi törvények eme hatályossága mellett az állam az executiót az egyházaktól, nevezetesen a *fegyelmi bíróságok* határozataitól meg nem tagadta. Ha voltak is az alsóbb hatóságok részéről jogszabálysértések, azokat a felsőbb hatóságok mindig orvosolták.

A kormányhatóság határozatai az *egyházjog* sajátosságát mindig érvényre emelik, ami ellen az alsóbb hatóságok csak azért vétenek, mert a törvények szellemét, rendszerét nem ismerik s a konkrét esetre a jogszabályt elemi egyszerűségben meg nem találhatják.

Sajnálom, hogy a legújabb judicaturából egészen világos esetre nem tudok reámutatni, mert az ily határozatok valahol levéltáron porosodnak, de a jogelvet a maga tisztaságában több határozat híven tükrözteti vissza.²

¹ Egyik szabályzatban ezt a gondolatot így fejezte ki: A főtanács felküldi jegyzőkönyveit a kir. kormány útján a felség eleibe annak *igazolása* végett, hogy a tetség és ország s a közönséges törvények elleni dolgokba nem elegyedett.

² Legújabban 1861-ben, midőn a *sz.-keresztúri ref. számadó gondnok* esete forgott fenn, a ref. egyházi főtanács a fennállott cs. kir. helytartóságnál és a cs. kir. belügyminiszeriumnál hiába kérelmezvén, *orvoslást a királytól nyert*. A 3107—861. főkormányszéki szám alatt közlött kir. leiratot gyakorlati jelentőségénél fogva ide iktatandónak véljük, a mint következik: Ő császári királyi apostoli Felsége, legkegyelmesebb urunk nevében, az erdélyi főkormányshéknak meghagyandó:

Az erdélyi helvét hitűek egyházi főtanácsának Ő cs. kir. apostoli felségéhez f. év Bőjtn. r. s. hava 3-án 631 sz. alatt intézett azon kérelmét illetőleg, miszerint a volt cs. kir. sz.-keresztúri kerületi hivatalnak 1857 szept. 14-én 4706. szám alatt hozott, s a volt cs. kir. helytartóságnak 1857 kisaszszony hava 9-én és szept. András hava 26-án 16., 408. és 22., 483. számok alatt kelt leirataival helyben hagyott *végzése megváltoztatásával az említett hivatalok által kétségbe vont régi törvényes gyakorlat, u. m. a liquidált egyházi számadók politikai legrövidebb útoni exequáltatása visszaállítassék*, s eddigi épségében fenntartassék és annak folytán a sz.-keresztúri reformata egyház volt megyebírája Csutak Ferencz ellen a sz.-keresztúri megyei exactoria és a canonica visitatio által liquidált összeg exequáltatása elrendeltessék — a volt cs. kir. erdélyi helytartóság f. é. szept. György hava 4-én 5663. szám alatt kelt jelentése által felküldött iratok az erdélyi királyi főkormányshéknak azon meghagyással küldetnek meg, hogy miután azon akadályok, melyek az erdélyi reformata egyház főtanácsának azon törvényes gyakorlatát, miszerint a liquidált

Az egyházjog szempontjából azonos elbírálás alá eső *házassági és fegyelmi* bírósági határozat értéklése szempontjából reá kívánok mutatni a következő esetekre:

A debreceni tábla 435/893. sz. alatt kimondotta, hogy: az erdélyi ev. ref. egyházkerület *házassági* főtörvényszékének *ítélete* a polgári bíróság jogerős ítéletével azonos, tehát annak alapján a benne megítélt költségek erejéig a *végrehajtás* elrendelendő (Káplány Végrehajtási Törvények 5. lap. 27. eset).¹

A fegyelmi bíróság ítéletének vagyoni marasztalást tartalmazó része ugyanezen elbírálás alá veendő, mert az *egyházi bíráskodás* jogi jelentősége nem csökkent azáltal, hogy a házassági bíráskodás az állami bírósághoz utaltatott.

Ennek az elvi álláspontnak találóan adott kifejezést a kolozsvári kir. ítélőtábla, amidőn kimondotta:

Az 1881: LX. t.-c. 1. §. h) pontjában írt esetben nem az vizsgálendő, hogy a kielégítési végrehajtás alapját képező határozat jogerős-e, hanem az, hogy az érvényben levő jogszabályok szerint bírói végrehajtásra van-e utalva?²

Egyházjogi szempontból helyes következtetés alapjául szolgál a kir. hatóságoknak az az elvi állásfoglalása, hogy az egyházi bíróságok ítéletei alapján a kir. bíróságok által a végrehajtás elrendelhető.

egyházi számadók politikai legrövidebb úton exequaltatását eszközöltesse, eddigelé gátolták, az Ő cs. és kir. Apostoli Felsége legkegyelmesebb rendeletéből visszaállított alkotmányos rendszer által megszüntettek. a folyamodó helvét hitüek egyházi főtanácsát a *kért végrehajtásra nézve az illető dologi bírósághoz utasítsa.* Kelt Bécsben, 1861 szt. Iván hava 6-án. B. Kemény Ferenc m. p., Kozma Dénes m. p.

Utalhatok arra is, hogy 1846. évi 2908. sz. alatt kelt királyi rendelet is hasonló *jogi okból* Lénárt F. marosvásárhelyi ref. malombérlő ellen a liquidált követelések végrehajtásának elrendelése iránt adatott volt kí. L. Kolozsvári: Ref. egyházjog 130—121. I E határozatok jogi jelentőségét az 1869: IV. t.-c. által szétválasztott bírói és közigazgatási eljárások szempontjából vizsgálva tudjuk teljesen értékelni.

¹ 1908 febr. 5-én 346. sz. E határozat annyiban talán helyesbitésre szorul, hogy a királyi bíróságok a *jogerősséget* is vizsgálni kötelesek.

² Ez abból az időből való, amikor az erdélyi ref. egyház nem volt az egységes szervezetbe beolvasztva és amikor az egyházi törvények nem voltak királyi megerősítéssel ellátva. Az unitárius egyházjog szempontjából erős argumentum azokkal szemben, akik abban a téves felfogásban vannak, hogy a bírói segély csak kormányhatóságilag jóváhagyott törvényen alapulhat!

További példa: A házaseleket egymástól elválasztó s az alperest 220 K *perkölttség* megfizetésére marasztaló ítéletet a dési ref. egyházmegye házassági törvényszéke 1892. VI/11-én hozta.

Az 1881: LX. t.-c. 2. §-a értelmében a végrehajtás elrendelésére, ha *külön törvény ellenkező intézkedést nem tartalmaz, . . . a jbiróság illetékes.* (Kolozsváritábla 1908. III/25. 1048/908. sz.)

A fegyelmi bíróságok határozatai ép így végrehajthatók, ha azok az egyházi bíróságok törvényes hatáskörben hozott jogerős ítéleteivel kiszabott *marasztalási összegekre és pénzbüntetésekre vonatkoznak.*

Közömbös ugyanis, hogy a birói végrehajtásra való úttárs állami, vagy egyházi törvény által történik-e. Ez foly az állam és egyház közjogi viszonyából.

A közigazgatási, illetve pénzügyi hatóság igénybe vételének kérdése tehát nem léphet itt előtérbe. Ez csak a közadók módjára behajtandó egyházi adókra és hasonló elbírálás alá eső egyházi tartozásokra vonatkozik és vonatkozhatik.¹

Az unitárius egyházi törvények azonban ebben az irányban sincsenek kiképezve, aminek csak örvendeni lehet, ha valóban nem merül fel annak a szüksége, hogy az egyházi köztartozások behajtására az állami hatóságok igénybe vétessenek. Nem tartom azonban az elől kifejtett szempontokból fölöslegesnek, ha az egyházi törvényhozás alkalomszerűleg erre is kiterjeszti a figyelmét.²

¹ Erre nézve lásd Kölbig – Marschalkó: A közigazgatási végrehajtási eljárás 373—376. lapjait, ahol jelzi, hogy erre sincs részletes törvényhozási intézkedés, hanem az egyes felekezetek törvényeinek *különleges* rendelkezései irányadók. A ref. egyház törvényét kivéve a többi egyházak törvényei szintén nélkülöznek minden szabatosságot!

² Az unitárius egyház híveinek áldozatkészsége valósággal példaszerű s az a patriarchalis szellem, amelyet a nagytekintélyű ősz egyházfő képvisel, nagy garancia volt és marad arra nézve, hogy ez a szellem a múlt hagyományaként nem múló értékű. Ezek dacára annak a szószólója voltam és maradok, hogy egyházi főpásztorunk hosszú és az egyházra áldásos munkásságát nem tehetné semmivel teljesebbé, mint azzal, ha a mai fejlődésnek megfelelő egyházi törvényeket egységes rendszerbe foglaltatná és népének vezéréként ezt is örökségként hagyná reánk — akik bízunk az ő általa látott „ígéret földének” elérésében. A történelmi példák oktatnak. A hosszú uralkodás alatt nem annyira a törvény, mint az egyéni nagyság szelleme vezeti a közeletet. Az alkotások maradandósága szempontjából szükséges, hogy az egyéni nagyságot az elmúlás után az alkotó szellemének megfelelő törvények pótolják — mert *tempora mutantur s ki tudja, hogy minő szellem veszi át az irányítást egyházi életünkben!*

E kérdés tárgyalásánál lehetséges, hogy egyes szempontokat talán figyelmen kívül hagytam, vagy nem helyesen értékeltem, de szolgáljon mentésemül az, hogy az egyházjogot nem tudom oly belterjesen művelni, amint ezt az egyházjog szelleme megköveteli és az egyházjogi munkák sem adnak kellő tájékoztatást.

Különösen az unitárius egyházjog évtizedek óta jogirodalmi feldolgozásban nem részesült s így az egyes kérdések tárgyalása, a merészség dacára, némi nyereségnek talán mégis tekinthető.

Ha egyebet nem is, de a kérdés felett való gondolkozást ki kell, hogy váltsa és ez már legalább is féleredmény. Mi jogászok, akik a canonisták tanításai nyomán lettünk civil-juristákká, az egyházjog mai tárgyalásának rendszerével megelégedve nem lehetünk, mert féleredményt is ritkán látunk. Az egyházjogot a teológia tanításai alapján kell ugyan felépíteni, de az *egyházjog legyen egyházjog s ne pedig, amint egyik kiváló egyházjogi író mondja: ancilla theologiae.*

A jogász fegyelmezett észjárásánál fogva *rendszert* keres mindenben. Ehhez pedig csak filozófiai ismerettel lehet eljutni. Az egyházjog tárgyalási módszerét is el kell mélyíteni: a való életrendszerbe foglalásánál a filozófiai gondolkodás mélységével kell a dolgok gyökeréig hatolni s akkor kicsiny kérdések nem fognak nagy akadályoknak feltűnni.

Kuncz Jenőnek a Jogról írt monografiájában kifejezett gondolatára utalok: Gáncs és kicsinylés ne érje a tárgyilagos vizsgálatot. Az ethikai és jogi parancsoknak azon hibáit, melyek tökéletlen értelmi és indokolatlan érzelmi felfogásból erednek, a tárgyilagos vizsgálat kitarja: jobbra tanít és így a tökéletesebb ethikai és jogi parancsoknak készíti elő a talajt.

Akik a jog fejlődését — értve az egyházjogét is — figyelemmel kísérik, ezt a folyamatot jól ismerik.¹

¹ A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó vállalata. I. kötet, 1908.

Az unitárius egyházjog műveléséhez használható Mikó-féle egyetlen anyaggyűjteményt célszerű volna a teológia növendékeivel jogtörténeti studium gyanánt évről-évre leírni annyi példányban, hogy az esperesek levéltáraiban és a gimnáziumi könyvtárakban megkapható legyen. Ne rejtjük a gyertyát véka alá. Így még — egynek sem világít!

A Todoreszku-töredék első darabja.

Irta: Radványi József.

A fenti főcím alá többszörös alcímet kellene írnom, jelezvén, hogy mennyi mindenféle irányban ad nekünk felvilágosítást a töredéknek ez az 1. jelzésű darabja. Így első alcím gyanánt azt írhattam volna, hogy „*Szilvási János Epicedion-ja Joannes Femmigerus Leskircherus halálára*“, másodiknak „*Újgyházi Femmich Jánosnak, a kolozsvári unitárius főiskola egykori rektorának életrajzi adatai*“, vagy azt is: „*a kolozsvári unitárius főiskola rektorainak névjegyzéke a XVI. század végéről*“, mert mindezen kérdésekben értékes adatokat szolgáltat ez az első tekintetre elég jelentéktelennek látszó halotti ének.

Az 1911. év február havában került dr. Sztripszky Hiador kezébe az egyik budapesti antikvárius könyvei között Diodorus Siculus munkájának „de Philippo et de Alexandro“ 1516-os latin kiadása.¹ A könyvnek 1601-ből — úgylátszik kolozsvári műhelyből — származó bekötési táblájában azonban igen értékes leletre bukkant, amelyről a dr. Alexics Györggyel közösen írt *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban* című munkában számol be.² Hogy az egyszerű marhabőr nagyobb keménységet és vastagságot nyerjen, a könyvkötő nyolc különféle nyomtatványnak makulaturában kéz alatt heverő ugyanannyi ívét összeragasztva, úgy használta fel, hogy egyazon nyomtatványnak egyik levelét az első táblába tette, a másikat pedig a hátulsóba. Mellőzzük a nyomtatványok névszerint való felsorolását, minthogy ehelyütt csak az 1. jelzésű darabbal lesz dolgunk; még csak megjegyezzük, hogy az egészet dr. Todoreszku Gyula, a régi magyar bibliográfia körül annyi érdemet szerzett ismert könyvgyűjtő vette

¹ *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo de Philippo et de Alexandro. Utrumque latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis. Viennae Pannoniae. 1516.*

² Budapest, 1911. 3—9. és 124. s köv. old.

meg és őrzi s most az egész *Todoreszku-töredék* név alatt ismeretes. Mind a nyolc darab emlék a XVI. századból származik.

Az 1. jelzésű darab Szilvási János által szerzett halotti-vers Femmich János halála alkalmából, amelyre dr. Veress Endre úr, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosa volt szíves engem figyelmeztetni, ki azidőben éppen Szilvási életével foglalkoztam.

A vers teljes címe:

*Epicedion De Morte Viri Et Pietate Egregiè Exculiti
Joannis Femmigeri Leskircheri, Rectoris Scholae
Claudiopolitanae
fidelissimi, A. D. 1586. 27 die Julii defuncti. A.
Joanne Sziluasio
Desino, discipulo, grati animi ergò, scriptum.*

Eleddig bibliográfiailag ismeretlen egyleveles nyomtatvány, egész íven, 40×25 cm. tükörnagyságban. A két — egyenkint 8·5 cm. széles *hasábján* nyomtatott latin versek alján:

*Impressum à discipulo, Caspare Helti, in
gratiam ac memoriam Praeceptoris fidelissimi,
vnicè dilecti
Claudiopoli.*

Az ív, amelyre a versek nyomtatva vannak, körülbelül a közepén ketté van vágva. A szövegből az ív kettévágásakor néhány sort is levágtak. A hiányt dr. Todoreszku 2—3 sorra becsüli s magam sem tartom többnek.

A töredék egyébként két részből áll. Az első az említett *Epicedion*, a másik a 14 sorból álló sírirat:

*Epitaphium
Eivsdem.*

A nyomás szép, világos betűs, amint a Heltai-nyomdából megszoktuk, helyenkint pár betű elmosódott, melyeket Szalay Mátyás dr.-ral kiegészíteni próbáltunk. A nyomtatvány papírosa vastag, bordázott, vízjegye címer-pajzs, benne három bástya felett álló V—R. betűk.

A töredéket kétféle szempontból értékelhetjük: a) mint Szilvási János költeményét, b) s mint adatokban gazdag történelmi emléket. Mindkét szempontból figyelemreméltó.

Az első szempontból vizsgálva, itt röviden végezhetünk vele. A kérdéses vers *alkalmi* költemény, egy 16—17 éves ifjúnak szerzeménye. Ha most tekintetbe vesszük klasszikus nyelvezetét, a szép költői képeket, a pompás distichonokat, egy tehetséges, képzett s emellett nemes, fenkölt gondolkozású ifjú munkájára ismerünk.

Hasonlíthatatlanul fontosabb azonban a vers a második szempontból, nemcsak azért, mert Szilvásinak saját életrajzához szolgáltat adatokat, hanem azért is, mert ezenfelül még a Femmich János eddig teljesen ismeretlen életrajzát is összeállíthatjuk nagy vonásokban belőle, sőt még a kolozsvári unitárius főiskoláról való eddigi ismereteinket is kiegészíthetjük és kijavíthatjuk egy-két fontos adattal.

A Szilvási Jánosra vonatkozó életrajzi adatokat máshelyütt fölhasználtuk, az alábbiakban tehát csak Femmich Jánosról lesz szó.

Femmich (vagy latinosan Femmigerus s születési helye után Leskircherus) Jánosról eddig Szinnyei,¹ Székely Sándor² és Szabó Károly³ alapján mindössze csak ennyit tudunk:

Femmich János, ág. ev. lelkész, újgyházi (Leskirch), erdélyi származású; előbb lector volt a kolozsvári ág. ev. iskolában, azután az unitáriusoknál 1540—1546 ig. Molnár Gergely, *Elementa Grammaticae Latinae pro recta Scholasticae juventutis institutione ex praecipuis Grammaticorum praeceptis*. Claudiopoli, 1556. c. munkájának szerkesztésében részt vett.

Kevés adat s e kevésből is Szilvási Epicedion-ja alapján alig tarthatunk meg valamit. Elsősorban is Szilvási sokkal későbbi időre teszi Femmichnek kolozsvári működését. Az Epicedion szerint Femmich az 1580-as években működött a kolozsvári iskolánál és nem az 1540—1564. években. Ez az utóbbi adat már azért sem lehet helyes, mert 1564-ben az iskola még kálvinista kezekben volt s ez évben kezdődött az unitárius mozgalom s csak pár évvel később került az iskola unitárius igazgatás alá. Továbbá Femmich nyolc lustrum-ot élt csupán,⁴ azaz 40 évet, amelyet

¹ Magyar Irók. III. 365.

² Az Unitária vallás története. Budapest. 1866. 106.

³ Régi Magyar Könyvtár II. 16.

⁴ „Octo lustra tue complèsti munera vite“ (Epicedion).

levonva elhalálozása éveiből, 1586-ból, kitűnik, hogy 1546-ban született (még pedig augusztus 27-ike előtt), miért is ab ovo kizárt dolog, hogy 1540—1564-ben a kolozsvári iskolában lectoroskodott volna. Egyébként Szinnyeinek, azaz hogy helyesebben: Szinnyei forrásainak nemcsak ez a Femmich életére vonatkozó adata téves, hanem az is, amit még Molnár Grammatica-jával kapcsolatban mond.¹

Ezzel szemben Szilvási Epicedion-jának hitelességéhez szó sem fér s nem gyöngíti ezt az a körülmény sem, hogy Femmich halálának napját az Epicedion címsorai *julius* 27-ére, a szöveg maga pedig *augusztus* 27-ére teszi, mivel métrikus okokból kitűnik, hogy az augusztus 27 a helyes dátum, a címsorokba pedig csak toll, vagy nyomdai hiba alapján kerülhetett tévesen a *julius* hónap.

Az Epicedion szerint tehát Femmich (Femmigerus) János Újgyeházán született (Leskirch, Szeben m) 1546-ban augusztus 27-ike előtt.

Elvégezvén az alsóbb grammatikális kurzusokat, 21 éves korában Kolozsvárra jött az akkor már unitárius felsőbb- (vagy Székely S. szerint: anya-) iskolába (kb. 1567.). Szorgalma és tudománya által csakhamar kitűnt s „a tanulóból tanító, az alattvalóból előljáró“ lesz, fokozatosan elnyervén az iskola összes tisztségeit. Kolozsvári tartózkodásának 8-ik évében (1575. őszén) az iskola praefektusává léptetik elő, mely tisztséget öt éven keresztül viselt, 1580. őszén lector lesz ugyancsak öt éven át, 1585.

¹ Sokszoros tévedés van e Grammatica-ra vonatkozólag Szinnyei közlésében. Szerinte a Grammatica legelőször Kolozsvárt jelent meg 1556-ban Molnár *Gergely* szerkesztésében, ennek Molnár *Albert* által javított kiadása Norimberga-ban 1604-ben, az Enyedi György által kiadott pedig ugyanott 1651-ben. Ezek az adatok Benkő Transylvania-jából származnak (II. K 347. és 594. old.). Szabó Károlynak sokkal hitelesebb R. M. K.-jából ide vonatkozólag a következő értesüléseket nyerjük: 1556-ban Kolozsvárt csakugyan megjelent Molnár *Gergely* Grammatica-ja. Femmich közreműködése a szerkesztésben azonban Cornides bizonytalan közléséből származik csupán (Ung. Magazin IV. 453.). A *második* kiadás Norimbergában 1604-ben látott ugyan napvilágot, de aligha Molnár *Albert*, hanem helyesebben Molnár *Gergely* fáradozásai következtében (R. M. K. III, 1. 301. o.); *harmadszor* nem Norimberga-ban, sem 1651-ben, még kevésbé Enyedi György kiadásában jelent meg, hanem Briga-ban, 1670-ben. Enyedi György pedig, ha már az unitárius püspökről van szó s másról kiről lenne? — 72 évvel azelőtt halt el.

év őszén (augusztus 27-ike után) pedig rektornak választják meg. A rektori tisztséget még egy évig sem viselte, amikor 1586. augusztus 27-én áldozatul esik a Kolozsvárt dühöngő pestisnek.¹

Ez utóbbi adat alapján ki kell egészítenünk az unitárius főiskola rektorainak névsorát. Mielőtt azonban erre rátérnénk, álljanak még az alábbiak Femmich János életéről és jelleméről.

Femmich harminc éves koráig nőtlen volt, amely idő alatt kütünt feddhetetlen életével és tiszta erkölcsével.

1576., illetőleg 1577-es években vette el feleségét, Borbálát, kiről nevéen kívül többet nem tudunk, minthogy éppen a reá vonatkozó részt vágta le az udvariatlan könyvkötő. A boldog házasságból három gyermek született: János, András és Katalin, akiket azonban atyjuk után csakhamar magával ragadott ugyanaz a járvány.

Femmich jellemét következő szavakkal méltatja Szilvási (magyar fordításban):

Méltó voltál, hogy Matuzsálem napjait éljed:
Akkora volt tudományod és dicsősége eszednek,
Akkora volt jámbor kebled erénye, szerelme.
Erkölsödhöz volt mérve tudásod: s e kettő
Kapcsolatában boldog voltál: mert együtt
hajh! ritka e kettő!

Végezetül térjünk rá az unitárius főiskola rektorainak névsorára, hogy azt kijavítsuk. Ez a máig is használatban levő névsor Székely Sándortól származik,² s a minket érdeklő időre így néz ki:

V. Pintzovita Mátyás 1579—1587.

VI. Enyedi György 1587—1592.

VII. Szent-Margithai János 1592—1596.

Szilvási Epicedionja alapján azonban közbe kell szúrunk 1585. őszétől, 1586. augusztus 27-éig Femmich Jánost, sőt a Femmich halála és Enyedi rectorása közötti évre oda kell írunk Szent-Margitai Jánost is, amint ez bizonyos magának Enyedi Györgynek a szavaiból. Kénosi-Tösér János Historiájában³ beszá-

¹ Feltűnő, mennyi járvány dühöngött e korban Erdély különböző vidékein.

² Székely S.: Az unitária vallás története. Budapest, 1866. 105. old.

³ Historia Transylvano Unitaria, kéziratban a székelykeresztúri unitárius főgimnázium könyvtárában. Várva-várná a sajtó alá való rendezést.

mol az Enyedi—Szilvási-féle hitvitáról, ahol Enyedi a tudatlanság vádja ellen a következő szavakkal tiltakozik: „Mert hogy az ő (t. i. Szilvásinak) hozzám intézett hízelgő leveleit, de magának *Sz.-Margithai Jánosnak, iskolánk rectorának* tulajdon kezeivel ezeket írta (t. i. Szilvási) Heidelbergből 1587. augusztus 1-én: stb.“, tehát 1587. augusztus 1-én a kolozsvári főiskola rectora Szent-Margithai volt. Minthogy azonban kimutatható gyakorlat szerint az iskolai tisztségekre szóló megbízás ősztől ősziig szólt, 1586. augusztus 27-én hal meg Femmich, 1587-ben (természetesen őszi-szel) kezdi rectori működését Enyedi, így a közbeeső év Szent-Margithaira esik, aki ezek szerint úgy látszik, két ízben viselte a rectori tisztséget. A kolozsvári unitárius főiskola rectorainak kijavított névsora tehát ez lesz:

V. Pintzovita Mátyás 1579—1585.

VI. Femmich János 1585—1586. aug. 27.

VII. Szentmargithai János 1586—2587.

VIII. Enyedi György 1587—1592. július 6.

IX. Szentmargithai János (másodsz.) 1592—1596.

(Az évek mindig ősztől ősziig számítandók.)

Szilvási Epicedionja tehát nem remélt bő és elég értékes adathoz juttatott bennünket.¹

Magát az Epicediont alább közöljük.

¹ Üdvözöljük a szerencsés tudós felfedezőt, Sztripszky Hiador dr.-t Alólírott pedig köszönetet mond dr. Todoreszku Gyula úrnak, aki oly készségesen bocsátotta másolatban rendelkezésére az Epicediont.

**Carmen Szilvásii ad mortem J. Femmigeri, rectoris Scholae
Claudiopolitanae.**

Epicedion

De Morte Viri Et Doctrina Et Pietate Egregie Exculti
Joannis Femmigeri Leskircheri, Rectoris Scholae Claudopolitanae
fidelissimi, A. D. 1586. 27. die Julii, defuncti. A Joanne Sziluasio
Desino, discipulo, grati animi ergo, scriptum.

Tristia mortales tangunt si fata caducos,
Exiguum quibus hac vivere luce datum est,
Divino caesos juvat aut gemuisse flagello:
Quisquis ades, tristi hinc ora resolve sono.
Omnibus ex oculis largissimus effluat imber,
Oraq'; singultu concutiente sonent
Quilibet & junctas tollens ad sydera palmas,
Conetur tristi flectere voce Deum:
Parcat ut è coelo nobis mortalibus aegris,
Neve vltor, mitis sed pater esse velit:
Nam Leskircherus letali peste peremptus
En jacet, et tumulus corpus inane premit.
Quem si summa dies nigro summersit Auerno,
Sub proprias leges morsq'; coegit iners:
Quis sibi confisus longam promittere vitam
Audebit, rabie pestis in hacce? rogo.
Non pia vita metu mortis nos liberat vlllo,
Nil doctrina valet, nil probitasq'; potest.
Scilicet omne sacrum mors importuna profanat,
Ni D E V S ipse sua quod tueatur ope.
Te ne, Joannes mi, pestis confecit acerba?
Pectus depasci non timuitq', tuum?
O duram Lachesin, quam nec tua flectere virtus,
. . . . . ec vigor ingenii . . . . .

Dignus Mathusale[m] viuere posse dies:
Tanta tibi fuerat doctrina, & gloria mentis,
Tanta pio virtus pectore, tantus amor.
Par morum doctrina tibi: junctisq'; beatus
Ambobus fueras: que¹ duo rara simul.
Haec tibi difficili venerunt parta labore:

¹ *ae* jelére az eredeti szöveg szó közepén fonott *ae-t*, szó végén pedig alsó ékezetes egyszerű *e-t* használ.

Nam nulli facilis comparat ista labor.
 Octo lustra tue complèsti munera vite,
 Haec quibus in totis sola tenere cupis.
Claudia, Daciadum sedes praeclara Dearum,
 Testis adest morum, testis & ingenij.
 Nam, quia te Leskirch, *humilis locus, atq'*; *parentu[m]*
 Te *solo clari* progenuêre lares,
 Vt *Latijs* primùm literis tua labra [ri]gâsti,
 Dulcia: elibans pocula Pieridum,
 Ill[ustris] recipis florentibus integer annis
 [Hi]c, vbi defuncti membra sepulta jacent
 Quattuor hîc lustris [m]inus, at tribus amplius imple,

Inuigilas studijs sedulus atq'; bonis.
 Hoc siquidem fecit, schola quot praelustris honores
 Omnes vt gradibus consequeris, habet.
 Ac primùm tenere moderatus es ora caterne,
 Dum quinq'; autumnos Plejas orta dedit.
 Munus at inde tibi maius defertur, honosq';
 Moribus inspectis, inq'; docendo fide.
 Discipulus fueras, instructor es indè Lycaei,
 Subditus autè schole, praeses es indè schole,
 Assiduusq'; in eo versaris munere, quintam
 Dum sitiens messem decoquit ipse canis.
 Euectus demum summa ad fastigia ludi,
 Illustris quibus haec nil schola majus habet,
 Per duodena semel nondum deduxerat altos
 Signa, polos lustrans, temporis auctor, equos,
 Cum vite extremum clausisti funere tempus,
 Cum vitaq'; simul claudis & officium.
 Bis decima & fuerat lux septima mersa sub vndas,
 Qui Patris Augusti nomina, mensis, habet,
 Vndis Oceani perlongos aethere cursus
 Emensos Sol jam tunc adaquabat equos,
 Cum tu sollicite curas euadis acerbas
 Vite, cum campum pergis ad Elysium.
 Acta tibi pia vita fuit, pius exitus acte:
 Auxisti numeros post tua fata pios.
 Et pudor, & probitas, patientia lenta, fidesq';
 Inuenient vllum iam tibi quando parem?
 Ecquis Aristides te vincet? quisve modesti

Socratis auditor? cui ve secundus eris?
 Caelibis haud etiam captasti taedia vite:
 Heu que quàm raro tempore casta manet.
Alter ab octauo iam nunc te coeperat annus,
 Postquam conjugij gaudia vera capis.
 Hoc quoq'; felicem te fecerat, atq'; beatum

Barbara . . . . . e dicta ta . . . . .
 Prima tuum Patris nomen tibi traxit auitum,
 Andreas soboles altera dicta fuit.
 Vltima, foeminei sexus, Catharina vocata est:
 Crudelis plures gignere Parca vetat.
 Hos vtinam matri non inuidisset: at omnes
 Ereptos, comites vt tibi, iussit, eant.
 Iam, quia de nobis aliquid cum nomine restat,
 Sydera mens petijt, corpora terra tegit.
 Accipe nunc lentum deductum carmen ab illo,
Debitor est studij qui tibi, Jane suj.

Epitaphium
 Eivsdem.

Hic Leskircheri sunt condita membra Joannis,
 Rexit Claudiacae qui bene fraena scholae.
 Ille quator decies cursu redijsse peracto
 Vidit te intonsa Phaebe superbe coma.
 Hoc totum studijs impendit tempus honestis,
 Atque modo doctrinam auxit vtroque tuam.
 Tres tulit ex chara, socialis pignora lecti
 Coniuge, cui, natos, Barbara nomen erat.
 Quot genuit, totidem secum abstulit: vnica viuit
 Vxor, de multis foemina prima pis.
 Amisso hoc probitas pietasq'; laborat alumno,
 Si quem Femmigero posset habere parem.
 Te quoq'; qui legis haec, vitam didicisse per omnem
 Ne pigeat, facto commonet ipse suo.

Impressum à discipulo, Caspare Helti, in gratiam ac memo-
 riam Praeceptoris fidelissimi, vnicé dilecti.

Claudiopoli.

(Secundum exemplar originale ex Bibliotheca Dris Julii
 Todoreszku in Budapest).

Toroczkai Máté püspök családi neve.

Írta: Kelemen Lajos.

Toroczkai Máté püspökünkéről Uzoni Fosztó István egyháztörténete azt írja, hogy neve Toroczkóról van, de nemzetségét nem ismeri.¹ Orbán Balázs forrás megnevezése nélkül azt állítja, hogy Várfalván született.² Azt aztán tudjuk, hogy 1597-ben kolozsvári pap, 1601-ben püspök lett. Egyházunk levéltára néhány értékes emlékét őrzi buzgó főpásztorságának, ismeretes üldöztetése, bujdosása és tudjuk, hogy 1616-ban halt meg.

Szerencsés véletlen megismertetett Toroczkai Máté származásával és teljes nevével.

A Toroczkószentgyörgyi Thorotzkay családnak az Erdélyi Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett nem nagy, de becses levéltárában van az erre vonatkozó adat, egy Gyulafehérvárt 1637 augusztus 21-én I. Rákóczy György nevében kelt kereső-levélben, melyet bő lényegkivonatban ismertetünk.

E szerint³ Toroczkószentgyörgyi *Thorotzkay* László, Zsig-

¹ Nomen ab oppido Toroczkó, genus unde traxit? nescio. Uzoni F. *Historia eccl.* II. 961. Ezt fordítja le Aranyosrákosi Székely Sándor is. Az Unitária vallás tört. 129. Szamosközi István tört. maradványai III. 97. nevéből ezt mondja: Erat Mathaeus cognomen a patria Torotzko trahens.

² Orbán B. Székelyföld leírása. V. 182.

³ Az oklevél szövegének a kérdés lényegét tartalmazó része a következő: *Georgius* Rakoci etc. Fidelibus nostris egregiis et nobilibus vicecomitibus, judicibus, vicejudicibus nobilium comitatus Colosiensis, item Francisco *Stenczel*, Laurentio ac Francisco *Fülsthich* de Colosvar et Martino *Nyilas* de Magiarpata, nobis dilectis, salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in personis generosorum *Ladislai*, *Sigismundi*, *Stephani* et *Joannis Toroczkai de Toroczkó Szent György*, qualiter superioribus temporibus honorabilis quondam *Mathaeus* filius alterius *Mathaei Kovacz*, jobbagionis parentum ipsorum exponentium in oppido ipsorum *Thoroczkó* et comitatu Thordensis existentem residentis, ad officium ecclesiasticum ministerium

mond, István és János panaszt tettek az iránt, hogy néhai *Máté* tisztelendőt, az ők atyjuk, Toroczkó városában lakó *Kovács Máté* nevű jobbágyának fiát, egyházi szolgálatba éppen kolozsvári papságra hívták s a jobbágyságtól kiemelve magát, így szabadságban megőrizte. Ennek a fia, *János* utóbb a Mihály-vajda betörése és pusztításai után a tanulással, melylyel ő is egyházi szolgálatban maradhatott volna, felhagyván és megházasodván, Kolozsvárra ment lakni s ott a többi városi polgárok sorába jutott. Így beállott reá nézve az országos törvényeknek a jobbágyok fiairól szóló rendelkezése, de ő *Toroczkai János*nak nevezetve, a panaszosok kárára és hátrányára mégis Kolozsvárt él és lakik. Visszakövetelték tehát jobbágyuknak. Ebben az ügyben rendelt el Rákóczy György eljárás s midőn augusztus 27-én Toroczkai Jánost Kolozsvár városától kikérték, az kiadását a törvényes eljárás lefolytáig egyelőre megtagadta.

Az oklevél adatainak és Toroczkai Máté püspökünk családjáról való eddigi ismereteinknek összevetéséből egészen bizonyos, hogy itt a püspök fiáról van szó s vele kapcsolatosan megtudjuk nagyatyjának, Toroczkai Máté püspök apjának nevét.

Segesvári Bálint említi a krónikájában 1638 júliusában a dési

videlicet ecclesiae *Colosvariensis* vocatus, e jobbagonatu se ipsum in libertatem asservissét. Cuius postea filius *Joannes* post irruptionem etclandestinam invasionem in hoc regnum nostrum Transilvania *Michaelis* quondam vajvodae Transalpinum, bonarum literarum harum studio, quo et ipse in ministerio ecclesiastico permanere potuisset, posthabito matrimonioque contracto in civitate nostra Colosvar, in comitatu Colosiensi existenti residentiam fixisset, seque ipsum numero reliquorum ejusdem civitatis incolarum ascivisset, atque sic in pristinam conditionem jobbagonalem, juxta publicos dominorum regnicolarum articulos super ejusmodi ecclesiasticorum virorum filiis in jobbagonatum reditum conclusos, reincidens, ibidem tamen *Ioannes Thoroczkai* appellatus, ad praesens etiam resideret et commoraretur, damno et praecjudicio ipsorum exponentium manifesto etc. . .

Kívül: *Eötves János* repetitoriája.

Hátán: Anno Domini 1637 die 27 Augusti: Ez urunk őnagysága kegyelmes parancsolattyát az colosvári biráknak és Tanácsnak praesentalván, az dominus exponenseknek nevekkel Sándorházy Mihály és Pesti János uraimék és ő kegyelmek alázatosan vévén s mellette való szavakat is becsülettel megértvén, ilyen választ töttek: Tiszteljük, becsüljük az mi kegyelmes urunk parancsolattyát, de mivel Thoroczkay János az felkért személy magát törvényre tiltya és igazságát praesentalja, melyet suo tempore producálni is kész, azért hütünk köteleessége ellen törvény végeszakattáig ki nem adhattyuk.

p. Notarium mp.

országgyűléssel kapcsolatban, hogy „egy Thoroczkai János⁴ nevűt, *Thoroczkai Máthé fiát*, az ki Kolozsvárott az magyar renden püspök volt, megkövezték az Krisztus ellen való káromkodásért.“⁵ Oklevelünk *Toroczkai Jánosa*, kit az oklevél hátlapjának jegyzete mesterségéről⁶ *Eötves Jánosnak* nevez s a szöveg a Kolozsvárra Toroczkóról került *Máté* pap fiának említ, kétségtelenül azonos *Toroczkai Máté* pap és püspök fiával. Viszont ugyancsak az oklevélből az is kitűnik, hogy Toroczkai Máté a régi híres, Toroczkószentgyörgyi Thoroczkay család egy *Kovács Máté* nevű toroczkói jobbágyának a fia volt, aki vezetéknevét a vasbányamivelő és a vasat feldolgozó Toroczkón a kor általános szokása szerint valószínűleg ismét mesterségéről kaphatta. Itt is láthatjuk tehát azt a XVI. és XVII. században különösen polgári családoknál gyakori példát, hogy három nemzedék három féle vezetéknevet használt, midőn a nagyapa *Kovács Máté*, fia *Toroczkai Máté* s ennek fia *Toroczkai Ötves János* volt.

A Toroczkai János ellen indított jobbágykereső eljárásról nem tudjuk, hogy mennyire jutott, mert Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvei erről az évről hiányoznak, amit nagyon sajnálhatunk mert a jobbágy-per kétségtelenül érdekes adatokat nyújtana Toroczkai Máté családi viszonyaira is.⁷

⁴ Toroczkai János megköveztetése nem Kolozsvárt történt, hanem Désen verette agyon I. Rákóczy György öt czigánynyal. v. ö. Jakab Elek Kolozsvár története II. 648. és Melith Péter levelét Erd. Orszgy. emlékek X. 203. A kolozsvári unitárius egyház számadáskönyvei, melyek a harangozással kapcsolatban az év minden halottját felsorolják, ezért nem tudnak róla.

⁵ Erd. Történeti Adatok IV. 216—17.

⁶ 1637 elején lépett be az ötvösmesterek közé. A vándorévet, legény- és inascsztendőket és a jobbágykereső levél adatait tekintetbe véve, azt kell következtetnünk, hogy vagy már előbb egybűtt is mester volt, vagy pedig csak atyja halála előtt nem sokkal született s ezért érte el csak 1637-ben a mesteri fokozatot a kolozsvári ötvös czéhben.

⁷ A Thoroczkay lelvéltárban erről az ügyről több adat nincsen.

Uzoni Fosztó I. s utána A. Székely Sándor Toroczkai Máténak csak János fiát és Erzsébet leányát ismeri. Valószínűleg az ő leánya vagy legalább rokona volt az a Toroczkai Anna is, kit 1638-ban a szombatosokkal Kolozsvárt megbüntettek. Arról a Thoroczkay Istvánról, aki 1630-ban ügyvéd volt és akit Uzoni Fosztó István s utána A. Székely Sándor is említ, semmi bizonyító adat sem igazolja, hogy Toroczkai Mátéval valami összeköttetése lett volna.

IRODALOM

A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés. Irta: Ürmösi József, homoródszentpáli unitárius lelkész. 113. I. Ára 2 kor. Kókai bizománya. 1916.

Tagadhatatlan, hogy a lelkipásztori munkát mindig eszményi célok kell, hogy vezessék és irányítsák. Az evangéliumban megnyilvánuló vallásos és erkölcsi eszmény, vagy más szóval istenországának fáradhatatlan munkálása jelöli meg a teret, melyen a keresztény lelkésznek mozognia kell. Nem volna visszataszítóbb kép, mint az anyagimádásba alásülyedt lelkész, aki magasabb hivatásáról megfeledkezve, a mindennapi kenyérért való küzdelemben és tülekedésben keresné munkája célját s arra sarkalná híveit is. Nem! nekünk az evangéliumi eszmény világától egy percre sem szabad eltávoznunk, mert különben a „külső sötétségben“ maradunk.

De hát vajjon ezen szép, eszményi oélnak a munkálása ki-zárja-e azt, hogy az élet igényeivel is számoljunk, hogy a mindennapi kenyérért is munkálkodjunk, hogy a társadalom jobb, helyesebb, igazságosabb átalakulásáért is küzdjünk? Nem, sőt egyenesen megköveteli. Aki a kereszténység szép elveiből a gyakorlati következményeit is levonja, annak okvetlen rá kell jönnie erre az igazságra. Ilyen értelemben szolgálja a kereszténység ügyét Ürmösi József homoródszentpáli lelkész újabban megjelent művével is. Amint ő mondja: „Isten országát hirdetjük mi is. Hogy az elközeliíhessen, itt a földi országban szükséges, hogy munkáljunk annak eljöveteleért! Az istenországa eszméje szerint alakítsuk át az emberi társadalmat, hogy a Krisztus lelke éljen és munkáljok mibennünk a szeretet által. Minden, amit az emberszeretet érdekében teszünk, munkálunk, szószéken és ezen kívül a társadalmi, családi életben és népünk körében, nem ellenkezhetik az evangéliummal és Krisztus elveivel“. (10. l.) Annyi bizonyos, hogy bármilyen eltérések mutatkozzanak a munka eszközeiben, a célhoz vezető utak megválasztásához, de a szerző ezen felfogásában egyesülniök kell a különböző irányú és felfogású keresztényeknek.

Az emberszeretet ezen mély érzésétől áthatva igyeckszik a gazdasági szociális kérdést beletagolni először az evangéliumi

kereszténységbe s azután a lelkipásztori gondozás körébe s ezzel a szeretettel adja elő a gyakorlati szociális teendőket. Ebben a szeretetben keressük és találjuk meg a kezünk alatti munka értékét. A tudomány szempontjából sok kifogást emelhetnénk ellene. Forrásai nem elsőrendűek. Kritikája sok kívánnivalót hagy fenn. A kérdésnek csak a felszínén marad. Világokat mozgató nagy problémákkal szinte öntudatlan könnyedséggel bánik el. Sőt stiláris tekintetben is sok helyen kifogás alá esik. De hát a szerzőnek sincsenek tudományos igényei. „Tudományos külszint hiába akarnék adni, mert ez gyakorlati munka“ — mondja előszavában.

Azonban az a lelkes törekvés, mellyel a kereszténység elveit a gyakorlati életnek fölmerülő kérdéseivel mintegy termékenyíteni és gazdagítani akarja, föltétlen elismerést érdemel. Jól tudjuk, hogy szinte áthidalhatatlan szakadék van a kereszténység idealizmusa és a hivatalos szociálmizmus materializmusa között. De azért nem jogosulatlan az a törekvés, mely mindkettőnek az élet tompítani akarva bizonyos összhangot kíván teremteni közöttük. A „keresztény szociálmizmus“, amint az élet mutatja, nem képtelenség. A szerző jóakarató törekvését annál inkább el kell ismernünk, mert tudjuk, hogy hirdetett elvei nem üres elméletek, hanem azok alapján egyházközségében példányszerűen szervezett szociális élet folyik.

Az egyházi követelések érvényesítéséről. A vagyoni jogok érvényesítésének szabályainál a *szabatoság* az a legfőbb zsinórmérték, amely nélkül a felek céltalan zaklatása kiszámíthatatlan következményekkel jár. Az összes egyházak adózási és követelési rendszerében a legnagyobb összeviisszaság tapasztalható. Ez azután arra vezet, hogy az állami és közigazgatási hatóságok nem tudják a megkívántató segélyt nyújtani, mert nélkülözik az *egyházjogi tételes* jogszabályokat.

Az egyházak önkormányzati joga, intézményei, törvényei az állam oltalma alatt állanak, tehát az egyházak kötelessége a megfelelő szabályokról gondoskodni.

Ennek a gondolatnak adott kifejezést dr. *Zolnay Jenő* Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye t. főügyésze egy gyakorlati füzetecskében ily címen: „*Egyházi követelések behajtása s ezzel kapcsolatos kérdésekről*“.

Ez a kis füzet fölveti azt az érdekes gondolatot is, hogy az egyházközségek (átszármasztott) jogán a politikai község veti ki és szedi be a hivatkozott tartozásokat. Ez azonban csak szerződés folytán lehetséges, amelyet a törvényhatóság és az egyházi felettes hatóság is jóvá kell hogy hagyjanak.

A tanulságos füzetet ajánljuk az egyházközségek vezetőinek a figyelmébe. Megrendelhető Kókai Lajos könyvkereskedőnél, Budapest. 60 fillér. L. a „Vármegye“ c. közigazgatási lap 1911. évi folyamában is.

Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. A reformáció négyszázados emlékére írta: S. Szabó József, a debreceni református kollégium tanára, Debrecen. Hegedűs és Sándor. 51. l. Ára 1 K 20 fill.

Eredeti jegyzőkönyvek tanulmányozása és levéltári kutatások alapján állította össze a szorgalmas szerző a debreceni és sárospataki papok névsorát és rövid jellemzését a reformáció századából. A névsorban a magyar reformáció jeles zászlótartóival is találkozunk. Sőt azt is meglátjuk, hogy az unitarizmus hullámai miként csaptak át egész Debrecenig a reformáció századában s a debreceni papok miként igyekeztek annak a hatását elfojtani. Avatott tollal, helyes történelmi érzéssel és nagy szorgalommal írott kis mű, amely mindenképpen méltó az olvasásra.

„Tudakozzatok az írásokat!” Közönséges, ünnepi és alkalmi beszédek. Írta: Román Ernő, alsószolczai ref. lelkész. A tiszta jövedelem 33⁰/₀-a a Kalvineumra. Hoffmann és Kronovitz, Debrecen. 1916. 153 l. Ára nincs jelezve.

Részben eredeti, részben átdolgozott 20 egyházi beszédet foglal magában. Ismert tárgyakat és ismert gondolatokat dolgoz föl az író népies módon, de értelmesen és választékosan s mindig nagy lelkiismeretességgel. Elméleti nagy kérdésekkel nem foglalkozik, hanem a gyakorlati élet mezején forog. Kivétel ez alól csak a nagypénteki beszéd, amelyben Jézus halála körülményeiből az ő istenemberi voltát igyekszik bizonyítani, amely lehetetlen és hálátlan feladat neki sem sikerült. Ezt nem tekintve, a dolgozatok a gyakorlati lelkészkedésben jó szolgálatot tesznek s mi olvasóink figyelmébe ajánljuk.

„Mentsük meg a jövő nemzedéket!” Háborús vonatkozású keresztyén tanítások az ifjúság érdekében. Írta Uray Sándor debreceni református lelkész. Ára 1 kor. Hoffmann és Kronovitz, Debrecen. 1916. 78. l.

Távol minden nagyképszerűségtől, elfogúlt felekezetieskedéstől és egyoldalúságtól, a vallásos áhítat s az ifjúság meleg szeretete érzik ki abból a kilenc beszédből, melyet ez a füzet foglal magában. A beszédeken előmlő bájos hang és közvetlenség, valamint a vallásossággal átitatott életbölcselet és praktikus nevelési elvek vonzókká és élvezetessé teszik őket. Az üres frázisokkal ékeskedő egyházi beszédirodalmunkban igen jól esik ez a meleg, közvetlen, bájos hang.

„A halál szérűjén.” Imádságok hősi halált halt katonák koporsója felett. Írta: Szombati Szabó István. Kókai, Budapest. 1916. Ára 3 korona.

Vallásos melegségtől s hazafiúi lelkesedéstől áthatott temető imádságok. Hangjuk itt-ott mesterkélte. Különösen nem tetszenek nekünk az ilyen kifejezések: „Bűn gyümölcsei“, „viharzó viharzás“, „csattogsz a csattogásban“, „dördülsz a dördülésben“, stb.

Háborús idők imádságos könyve. Hadbavonúlt katonák és azok családjai számára. Irtá: Sántha Károly. Debrecen, 1916. Hegedüs és Sándor könyvkiadóhivatala. Zsebkiadás 175 l. Ára vászonkötésben 1 kor. 20 fillér.

Ezt a hasznos és idvességes könyvecskét is a háború hozta létre; jórészen a háborúval összefüggő imádságok vannak benne azon megragadó nyelven és költői előadásban, mely a Sántha Károly műveit jellemzi. Az ő égig szárnyaló lelkéből gyönyörű gondolatokat vált ki a mai rettenetes idő. Imádságai prózaiak és versesek, de mindkettőben az ő poétai lelkének színes sugarait látjuk és melegét érezzük. Meg vagyunk róla győződve, hogy ezek az imádságok nem hagyják hidegen a szíveket s Istenhez emelve hittel, bizalommal, reménységgel, nyugalommal és vigasztalással töltik el azokat. Sántha az imádságokat mind egy-egy bibliai részleten építi fel s így nem folynak szét, hanem egy érzés- és gondolatkörben mozognak. Az imádságok elején mindenütt jelzi az alapúl vett bibliai textust. A könyvecske hétköznapi és vasárnap-i imádságokon kívül tartalmaz imádságokat mindenféle alkalomra a hadbavonultak számára, viszont azok részére is, akik a hadbavonultak hozzátartozói közül otthon imádkoznak a harcolókért, sebesültekért, elesettekért. Nehány megható, szép éneket is közölt benne a szerző. A külsőleg is csinos kiállítású könyvecskét ajánljuk olvasóinknak.

Papp Géza „Egy tábori lelkész harctéri naplója” c. könyve most jelent meg. 156 l. Hegedüs és Sándor könyvkiadó hivatala, Debrecen. Ára, csinos vászonkötésben 1 kor. 80 fillér.

A könyv Jenő kir. hercegnek van ajánlva, aki az egyházi irodalomban ismert nevü és pályadíjakkal is jutalmazott szerzőt saját címerével és monogrammjával ellátott emlékgyűrűvel tüntette ki. A csinos kis kötet harctéri lelkesítő beszédekből, imákból és ügyes leírásokból áll. Kapható lapunk kiadóhivatalánál.

KÜLÖNFÉLÉK,

Dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter kiténtetése. Ő Felsége a vallás- és közoktatásügyi minisztert az elsőosztályú vaskorona-renddel tüntette ki. A miniszterium tisztviselői karának élén *Ilosvay* államtitkár üdvözölte. A kiténtetésnek — úgymond — nemcsak az a célja, hogy az egyén energiakészletét kiegészítse, becsvágját meglevenítse és másokra is buzdítólag hasson, hogy tehetségük legjavát bocsássák a közügy szolgálatára. Kiemelte a miniszter komoly foglalkozását a közművelődés ügyével; azt a törekvését, hogy saját szemével kíván látni, saját ítéletével dönteni és nem külföldi példák, hanem a hazai szükségletek szemmel tartásával, ha lehet jobbat, ha lehet újat alkotni. A miniszter szíves szavakkal köszönte meg az üdvözlést.

Közoktatási reformjavaslatok. Jankovich miniszter két törvényjavaslatot nyújtott be a *népiskolai* és a *középiskolai* törvények módosításáról. A népiskolai törvényjavaslat eltörli az eddigi *hatosztályos* polgári iskolát s négyosztályúvá teszi. A polgári fiúiskolák tananyaga nagyjában a középiskolák első négy osztályának tananyaga lesz, a leányiskoláké pedig a felsőbbleányiskolák első négy osztályáé. Az iskolafenntartók kötelesek ezt a változtatást öt év alatt végrehajtani. A középiskolai törvény módosítása az osztályvizsgák eltörlésére és a görög nyelv tanításáról szóló törvények megváltoztatására vonatkozik. A görög fakultatív tanítása úgy változik, hogy, aki akar, görögöt tanul, aki azonban görög pótlót választ, az nem az eddigi rajzot és görög irodalmat tanulja, hanem ehelyett valamely élő nyelvet s annak irodalmát. E nyelvek lehetnek a francia, angol, olasz, vagy vidékek szerint hazai nemzetiségeinké, az oláh, szerb, tót. A középiskolák az év végén ezután vizsgát nem tartanak, hanem ehelyett június második felében „befejező összefoglalásokat“. Az osztályvizsgák eltörlése fokozatosan történik, de legkésőbb az 1918–19. évben minden osztályban bevezetendő.

Megemlítjük, hogy kolozsvári intézetünkben már 4–5 éve nem tartunk év végi vizsgákat, hanem összefoglaló ismétléseket.

Tanítónők férjhezmenetele Ausztriában. Tudvalevő, hogy Ausztriában tilos a tanítónőnek a férjhezmenetel. A háború e tekintetben is megmozgatta a régi állapotot. A napokban női küldöttség járt Hussarek közoktatásügyi

miniszternél s arra kérte, hogy elsőrendű állami érdekből szüntesse meg a tanítónők házassági tilalmát. A miniszter elismerte a kérdés elsőrendű fontosságát s kifejtette, hogy a férjhezmenetel ellen több oldalról társadalmi és közgazdasági aggályok merültek fel, melyeknek jogosultságát nem lehet tagadni; de még erősebb érvek szólnak a tilalom megszüntetése mellett. Itt elsősorban az a pedagógiai érdek jöhet figyelembe, hogy az anyák befolyása a nyilvános iskolázásra felette értékes, tehát nagyon értékeli az olyan tanítónők működését, akik maguk is anyák. A házassági tilalom ellen nincs elvi kifogása, a kérdésnek sürgős megoldása azonban nem lehetséges, mert a tartományi ülések szünetelnek.

Görgöi Arthur, a magyar szabadságharc tüneményes lángelméjű tábornoka 98 éves korában meghalt. A pártatlan és elfogulatlan történetírásnak lesz a feladata, megállapítani helyét nemzeti történelmünk pantheonjában. Részünkről elég feljegyezni halálát annak az embernek, aki hosszú évtizedek során némán és szótlanul tűrte egyéni hirneve és reputációja sárbatiprását. Bizonyára abban a hitben és reményben, hogy a történelmi igazság napja előbb-utóbb úgyis csak föl fog tűnni s nevét és egyéniségét a valóságnak megfelelően fogja megvilágítani.

Berzeviczy az iskolai katonás nevelésről. A háború óta élénk vita foly arról, hogy elég-e, ha az iskola a hadsereg számára egészséges, erős embereket nevel, vagy pedig felvegye tárgyai közé a katonai gyakorlatokat is, hogy az ifjú már mint jórészt kiképzett katona lépjen a zászlók alá. Berzeviczy — véleményünk szerint helyesen — az első állásponton van, amelyen volt Moltke is: „Adjatok nekünk egészséges embereket, majd mi nevelünk belőlük jó katonákat.” Berzeviczy azonban ezzel nem elégszik meg. Ő az egészségen felül a testi, erkölcsi és szellemi erők és képességek teljes kiképzését hangsúlyozza. Szerinte az iskola feladata, izmos, edzett, hajlékony és ügyes test képzése, engedelmességni és parancsolni egyaránt tudó, erős akarat, a küzdelemben megedzett bátor lélek, gyors felfogású, találékony elme nevelése. Ezekből foly, hogy elsőrendű teendő a *testnevelő tanárképzés* megoldása.

Az urvacsora és a dogma. Igen érdekes és széles körben visszhangot keltett az a vita, mely a folyó év május 23–26. napjain tartott református konventben, az urvacsora és a dogma kérdésében fölmerült. A liturgiális bizottság már évek óta dolgozik azon, hogy megállapítsa az ágendák között alkátrészeit. Ezek között különösen nagy érdeklődés kísérte az urvacsoránál előadandó kérdések szövegét. E tekintetben a liturgiális bizottságnak liberálisabb felfogása mellett kifejezésre jutott a püspöki kar dogmatikus álláspontja. A két eltérő felfogást a két bizottság együttes ülésében kompromisszum utján egyesítette s így a kérdések a következő szövegezésben kerültek az idén a konvent elébe, amint a R. Sz.-ben olvassuk:

Hiszitek-e, hogy az Istentől igazságban, szentségben és ártatlanságban teremtett első embernek esete folytán ti magatok is mindenestől fogva gyarlók, esendők és bűnösök vagytok, kik saját erőtökből Isten ítélőszéke előtt meg nem állhattok, sőt büntetést, halált és kárhozatot érdemeltek?

Hiszitek-e, hogy Isten a bűnös emberen megkönyörülvén, az ő szent fiát, az Ur Jézus Krisztust ti éretetek testben elbocsátotta, kinek egyszeri tökéletes áldozatjával a bűnnek hatalmát és a kárhozatnak erejét elvette s titeket ingyen kegyelméből a Jézus vérének érdemeiért hit által megigazít?

Hiszitek-e, hogy Isten, aki feltámasztotta az Ur Jézus Krisztust, általa minket is feltámaszt a halálból és *halandó testünket* halhatatlanságba öltöztetvén, általvisz az örök dicsőségbe?

Mindezeket bizonyjal elhívén, ígéritek-e, fogadjátok-e, hogy ti e kegyelemért háládatosságból egész életeteket az Urnak szentelitek és már e jelenlevő világban, mint az ő megváltottjai, az ő dicsőségére éltek?

A lelkész végül ezt mondja: „Én is mindezeket veletek együtt hiszem és vallom, ígérem és fogadom“.

Amint a kérdések mutatják, azok megszövegezésénél bizony a dogmatikus álláspont jutott túlsúlyra s az eredendő bűn, helyettes elégtétel és testi feltámasztás dogmája jut éles kifejezésre. Gróf Tisza István főgondnok mély ítélete, elfogulatlan vallásossága és liberális szelleme volt az, amely rámutatott a gyűlésen a kérdések hibáira s a protestáns felfogással ellentétes voltára. Nekünk protestánsoknak igazán a legszebb, legmélyebb és legtöbb hitet ébresztő szertartásunk az urvacsora. Nagyon elhibázott lépésnek tartanók, ha annak közvetlenségét elvonnók az által, hogy az egyén élő hite s az urvacsora fölemelő szertartása közé odaállítanók válaszfal gyanánt a holt dogmát, bármilyen szép színbe s hivatalos mezbe öltözzék is az. Igen helyesen és szépen mondotta gróf Tisza, hogy itt a hívek lelkiismeretét nem szabad zavarni s itt nem az egyház dogmája, hanem a hívek személyes hite az irányadó. Különben is a jól felfogott protestantizmus szellemében a kettő között nem szabad ellentétnek lennie. Tisza liberális felfogását megvédelmeezte a püspökök (Baltazár és Tüdös) ama katolikus színezetű felfogásával szemben is, amely a dogmát tartja lényegesnek az urvacsorában s azokat a hívőket, akik azt el nem fogadják, inkább készek megfosztani az urvacsora leiki áldásaitól. Nemcsoda, ha ezek után az „Alkotmány“ felfogása találkozott a Baltazáréval.

A konvent különben úgy döntött, hogy a kérdések újra átdolgozandók s hogy e munkában a liturgiális bizottság mellett résztvesznek a püspökök és főgondnokok is.

V,

Sárospatak, vagy Miskolcz? Széles mederben folyó vita indult meg a sárospataki főiskola akadémiai tanári karának a tiszánieneni ref. egyházkerü lethez beadott azon kérése nyomában, hogy a teológiai és jogi fakultások Sárospatakról Miskolczra helyeztessenek át. Egyik oldalon vannak azok, akik a hely központi voltára, a nagyobb város fejlettebb kulturájára támaszkodva, Miskolcz mellett foglalnak állást. A másik oldalon azok, akik egy szép történelmi múltra, a kisebb város erkölcsileg tisztább levegőjére s a tudományok-

ban való nagyobb elmélyedésre alkalmasabb voltára hivatkozva Sárospatakért küzdenek. Ezek mellett Sárospatak érdekében felmerült egy csomó érzelmi momentum is, ami ilyen kérdésekben szintén nagy súllyal esik a latba. A vita hullámai átsaptak az egyházi lapokból a politikai napi lapokba is és igen sok érdekes fejtegetést olvastunk e kérdésről, hogy Sárospatak, vagy Miskolcz? A kérdést a tiszáninneni ref. egyházkerület van hivatva véglegesen eldönteni. Úgy értesülünk, hogy a közgyűlés Sárospatak mellett már döntött is.

A mi felfogásunk szerint nem az elhelyezés teszen valamely intézetet hathatós kulturtényezővé, hanem a benne uralkodó szellem, a belőle kiáradó gondolatok és lelki irányzatok. Nem a város teszi az intézetet a kulturális életre nézve áldásossá, hanem az intézetnek kell a várost magával ragadni és számottevő munkástényezővé tenni. E tekintetben a sárospataki főiskola a múltban szépen megfelelt hivatásának. Sárospatak kitörölhetetlen betűkkel van beírva a magyar kultúra történelmébe. Még mi is emlékszünk, hogy a vallási liberalizmusnak volt a zászlótartója, melyet Debrecennel szemben is fenn hordozott. Az a szép történelmi alap és légkör sokkal több biztosítékot nyújt az intézet jövő fejlődéséhez, mint esetleg Miskolcz villamosvilágítása, vagy aszfalt járdája. Csak legyen a sárospataki főiskolának mélyenjáró szelleme, magasratörő irányzata. Áradjanak belőle eszmék, gondolatok. Bontsa ki a szabadelvűség zászlóját s hirdesse a hamisítatlan protestáns eszményt s tapasztalni fogja, hogy mindig lesznek, akik a kibontott zászló alá csoportosulnak s akik a hamisítatlan evangéliumi világosság forrását felkeresik. Mi a sárospataki főiskolának történelmi talaján, múltjához méltó szép jövőt kívánunk.

V.

Az egyetemi ev. teológiai fakultás kérdését élénken világosítja meg az a füzet, melyet a tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület adott ki a hívek tájékoztatására. Rámutat arra, hogy az 1848. évi XX. t.-c. szelleme szerint *valamennyi történeti* egyházzal szemben az állam feladata gondoskodni arról, hogy a lelkészjelöltek a tudomány minden követelményének megfelelő kiképzésben részesüljenek. Ez a felfogás jutott kifejezésre abban a törvénytervezetben, melyet báró Eötvös József, „a pesti kir. egyetem újjászervezése tárgyában“ készített volt, amelynek indokolásában ki van mondva, hogy a teológiai fakultásnak „a tudomány szabad művelése és terjesztése szempontjából“ az egyetemen van a helye. Wlassics Gyulának szintén az volt a felfogása, hogy *minden* vallástelekezet papjai az egyetemeken találják meg a magasabb kiképzést. Ezt az irányt szolgálja az állam akkor, amikor a kath. egyház részére a budapesti, a református egyház részére a debreceni egyetemen teológiai fakultást tart fenn. Az egyenlőség és viszonyosság elvéből önkényt következik, hogy amit megkapott a kath. és ref. egyház, azt meg kell kapnia minden történeti egyháznak, nem is szólva a kérdés kulturpolitikai oldaláról.

A röpirat az ág. hitv. evang. egyházra nézve úgy látná a kérdést legjobban megoldhatónak, ha *Eperjesen* egy háromfakultásos állami egyetem keretében helyeztetnék el a teológiai fakultás. Mi a magunk részéről teljesen jogosnak tartjuk az ág. hitv. evang. egyház igényét egy egyetemi teológiai fakultás beállítására. Sőt mi is tehetnénk hasonló lépéseket a kolozsvári egyetemen egy uniárius teol. fakultás beállítására ügyében.

V.

A lelkészek háborús segélye. A kultuszminiszter kezdeményezésére a Hadsegélyző Bizottság a ref. lelkészek háborús segélye címen 250.000 koronát bocsátott a ref. egyház rendelkezésére, melyet a konvent az egyházkerületek között a lelkészek száma arányában fölosztott s azok lesznek hivatva az egyes lelkészek részére a segélyösszeget megállapítani. Mindenesetre elismerésre méltó cselekedet a kultuszminisztertől, hogy a kultúra ezen szerény munkássaira is kiterjeszti figyelmét a mostani nehéz időkben, amelynek súlyát a lelkészek is érzik. Reméljük, hogy a mi E. K. Tanácsunk beadott, hasonló kérésének is meglesz a kívánt eredménye s arra rászorult lelkészeink is valamely háborús segélyben fognak részesülni.

